

TO BELIEVE

OR NOT TO BELIEVE

**WHY NOT
LIVING
TOGETHER?**

—
**TOOL
KIT**
—

INHOUDSTAFEL

INLEIDING

04

HOOFDSTUK 1

Wat zijn interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog?

09

- 1.1 Manieren van uitwisselen: polemiek, controversen, debat, dialoog 10
- 1.2 Op zoek naar een gemeenschappelijke basis en een gemeenschappelijke zoektocht 12
- 1.3 Interreligieus of interlevensbeschouwelijk? 13
- 1.4 Vormen van interlevensbeschouwelijke dialoog 14
- 1.5 Uitdagingen 17
- 1.6 Waarom inzetten op de interlevensbeschouwelijke dialoog met jongeren? 17

HOOFDSTUK 2

Wat is theater van de onderdrukten en forumtheater?

18

- 2.1 Ontstaan 19
- 2.2 Uitgangspunten 19
- 2.3 Methode/technieken 20
- 2.4 Structuur en doelen van forumtheater 21

HOOFDSTUK 3

Terreinervaringen

22

- 3.1 Red Incola 24
- 3.2 Giolli 28
- 3.3 Axcent 30

HOOFDSTUK 4

Aan de slag met forumtheater voor interreligieuze en -levensbeschouwelijke dialoog? **34**

4.1 Een veelbelovende, maar lastige kwestie	35
4.2 Wat voegen TO + FT toe aan de interlevensbeschouwelijke dialoog?	36
4.3 Fasen van een workshop	37
4.3.1 <i>Inleiding</i>	38
4.3.2 <i>Groepsvorming en opbouw van vertrouwen</i>	38
4.3.3 <i>Theatergeletterdheid of de-mechanisatie</i>	39
4.3.4 <i>Luisteren verbeteren, stereotypen de-construeren</i>	39
4.3.5 <i>Kernactiviteiten rond dialoog</i>	39
4.3.6 <i>Kernactiviteiten over levensbeschouwing</i>	40
4.3.7 <i>Kernactiviteiten rond het verzamelen van verhalen en in scène zetten</i>	40
4.3.8 <i>Forumtheatersessie (intern of extern)</i>	44
4.3.9 <i>Analyse van macht, structuur en cultuur</i>	45
4.3.10 <i>Debriefing</i>	46
4.3.11 <i>Afsluiten</i>	47
4.4 Houding van de joker	49
4.5 Uitdagingen en voordelen	51

HOOFDSTUK 5

Activiteiten en oefeningen **52**

1. Moleculen	54
2. Het stoplicht van verwachtingen	55
3. Portretten	56
4. Interview en rolwissel	57
5. Zestig seconden	58
6. Polemieken - controversen - debaten - dialoog	59
7. Het zakdoekspel met improvisaties	60
8. Bom, schild en talisman	63
9. Waardeballonnen	65
10. Het grote spel over macht	67

CONCLUSIE

Geleerde lessen **69**

REFERENTIES

75

— *Inleiding*

Deze toolkit is het resultaat van het project "To Believe or Not To Believe, Why Not Living Together?", uitgevoerd door drie organisaties in België, Italië en Spanje ([Axcent](#), [Giolli Cooperative](#) en [Red Incola](#)).

In de periode september 2022 – juni 2023 experimenteerden Axcent, Giolli en Red Incola samen rond het gebruik van Theater van de Onderdrukten in functie van het bevorderen van interlevensbeschouwelijke dialoog. In deze toolkit presenteren we enkele handvaten om de dialoog rond religies en levens-beschouwingen te bevorderen. De toolkit is in de eerste plaats gericht op jeugdwerkers die met jongeren aan de slag willen rond interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog in formele en non-formele settingen. Maar ook groepen die werken met de methodologie van Theater van de Onderdrukten en de interlevensbeschouwelijke dialoog willen verkennen, kunnen ermee aan de slag. Dit project heeft jongeren als doelgroep, maar de toolkit kan evengoed gebruikt worden met volwassenen.

Deze toolkit kwam tot stand door een combinatie van literatuuronderzoek, uitwisseling met experts uit de academische wereld en op het terrein, maar ook door de toepassing van de methodologie in de praktijk door middel van 3 trajecten met jongeren in Spanje, Italië en België. Dankzij de praktijkervaring hebben we een methode ontdekt die ontmoetingen tussen jongeren met verschillende religies en levensbeschouwingen kan vergemakkelijken, diepgaande transformaties bij deelnemers kan stimuleren en een dialoog genereert die bijdraagt aan samenleven en sociale cohesie.

De uitwisseling tussen verschillende levensbeschouwingen kan jonge mensen helpen om opener te worden, empathie en begrip voor anderen te ontwikkelen, en het opkomen van extreme ideeën en haatzaaiende taal te voorkomen. Educatieve ruimtes, formeel en informeel, zijn van fundamenteel belang voor het bevorderen van dit soort dialoog en uitwisseling. In hoofdstuk 1 van deze toolkit leggen we uit wat we precies verstaan onder interlevensbeschouwelijke dialoog en hoe het verschilt van andere vormen van uitwisseling zoals controverser of debat. We bespreken ook de mogelijke vormen van dialoog en de uitdagingen die het concept interlevensbeschouwelijke dialoog met zich meebrengen.

In hoofdstuk 2 geven we een introductie in Theater van de Onderdrukten, een vernieuwende aanpak die theater gebruikt om de wereld te begrijpen en te veranderen. Dit theater is gericht op het helpen van onderdrukte mensen en groepen om hun eigen problemen te begrijpen en aan te pakken. Het moedigt hen aan om te twijfelen aan dingen die als vanzelfsprekend worden beschouwd en biedt verschillende technieken, zoals Forumtheater.

In hoofdstukken 3 en 4 bespreken we eerst de drie terreinervaringen in Spanje, Italië en België. Bij elke ervaring bespreken we de doelgroep, de gehanteerde werkvormen en de gemaakte keuzes. Daarna maken we in hoofdstuk 4 een analyse van het experiment en de uitkomsten van het gebruik van Theater van de Onderdrukten voor het bevorderen van interlevensbeschouwelijke dialoog.

In hoofdstuk 5 hebben we 10 oefeningen geselecteerd die waardevol zijn gebleken om interlevensbeschouwelijke dialoog op basis van het Theater van de Onderdrukten te organiseren.

Onze ervaringen hebben ons waardevolle lessen geleerd voor het faciliteren van effectieve gesprekken tussen mensen met verschillende opvattingen. In hoofdstuk 6 vatten we enkele belangrijkste conclusies samen die kunnen helpen bij het opzetten van nieuwe projecten. Ondanks uitdagingen, zoals het omgaan met gevoelige onderwerpen en interculturele groepen, bieden deze lessen duidelijke richtlijnen voor betekenisvolle gesprekken door middel van voorgestelde activiteiten. We benadrukken het belang van het creëren van een veilige omgeving, het begrijpen van machtsverhoudingen tussen deelnemers, en het aanpakken van onevenwichtigheden in macht voordat echte dialogen kunnen plaatsvinden. We stellen voor om andere methoden toe te voegen om religies en levensbeschouwingen beter te begrijpen en om de vaardigheden als begeleider verder te ontwikkelen.

Het is belangrijk om te onthouden dat dit soort dialogen niet eenvoudig zijn en dat de door ons ontwikkelde methode geen wondermiddel is. Toch hopen we dat deze toolkit een boeiende gids kan zijn bij het opzetten van nieuwe projecten en bij het stimuleren van zinvolle gesprekken tussen levensbeschouwingen, waardoor begrip en respect groeien in een diverse en complexe wereld.

*Het was nuttig om
me te helpen me
open te stellen en
uit mijn
comfortzone te
gaan..*

— *Algemene doelstellingen van To Believe or Not To Believe*

01

Het ondersteunen van de inclusie van kansarme doelgroepen. De diversiteit aan religies en levensbeschouwingen is onder invloed van migratie sterk toegenomen in Europa. Tegelijk is er ook een opkomst van xenofobie en een racistisch discours. Het erkennen van religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit kan helpen bij het bevorderen van de inclusie van nieuwkomers. Het project zet daarom in op het aanmoedigen, onderwijzen, trainen en informeren van burgers over interlevensbeschouwelijke dialoog als middel om uitsluiting om te zetten in insluiting, onbegrip in respect en conflicten in vrede en gerechtigheid.

02

Het bevorderen van actief, geëngageerd en participatief burgerschap, dat inzet op dialoog, solidariteit en aandacht voor diverse vormen van diversiteit.

03

Het aanbieden van innovatieve educatieve tools om burgers, vooral jongeren, kennis en inzicht te krijgen over vooroordelen, hate speech en intolerantie.

04

Het bevorderen van waardenopbouw, het vergroten van een kritische houding, het bevorderen van teamwork en conflictbemiddeling via participatie.

05

Het bevorderen van uitwisseling en verbinding in het interlevensbeschouwelijke veld, vaak kwetsbaar in de lokale contexten waar dit project impact wil hebben.

— *Specifieke doelstellingen van To Believe or Not To Believe*

- 01** Het bevorderen van samenwerking en uitwisseling van kennis, ervaring en methodologie tussen partners om de vaardigheden te verbeteren om interlevensbeschouwelijke dialoog met jongeren te activeren.
- 02** Het verkennen en ontwikkelen van non-verbale hulpmiddelen voor interlevensbeschouwelijke dialoog, toegankelijk voor iedereen. Dialoog is niet alleen praten met elkaar, het is ook ervaringen delen en deze ervaringen overbrengen naar de 'echte wereld' voor een beter samenleven.
- 03** Jongeren en vooral jongeren met een migratieachtergrond in staat stellen om zonder angst voor hun overtuigingen uit te komen.
- 04** Jongeren de vaardigheden aanleren om met de ander om te gaan: actief luisteren, wederzijds respect en begrip, kritische houding, teamwork, conflicten oplossen, ermee instemmen het oneens te zijn, zoeken naar gedeelde waarden.

WAT ZIJN INTERRELIGIEUZE EN INTERLEVENS- BESCHOUWELIJKE DIALOOG?

In dit hoofdstuk zullen we onderzoeken wat dialoog is, hoe het verschilt van andere soorten verbale uitwisselingen en wat het belang is van een gemeenschappelijke basis. Vervolgens bespreken we de verschillen tussen interreligieuze en interlevens-beschouwelijke dialoog en de soorten dialoog die er bestaan. We eindigen dit hoofdstuk met een beschrijving van enkele open uitdagingen op het terrein.

1.1. Manieren van uitwisselen: polemiek, controverse, debat, dialoog

Wat is het verschil tussen dialoog en andere (verbale) manieren van uitwisselen? Hicham Abdel Gawad (schrijver en trainer, gespecialiseerd in de islamitisch-christelijke dialoog) onderscheidt 4 modaliteiten: polemiek, controverse, debat en dialoog.

Polemiek is de meest wilde manier van uitwisselen. Alles is toegestaan: beledigingen, persoonlijke aanvallen, de ander vernederen. Alles wordt gedaan om te winnen. Polemiek komt van het Griekse woord "polemein" dat "oorlog voeren" betekent.

Controverse is het niveau van uitwisselen waarbij de tegenstander niet langer beledigd of persoonlijk aangevallen wordt. In plaats daarvan neemt iemand systematisch het tegenovergestelde standpunt in van wat de tegenstander zegt. Controverse komt van het Latijnse woord "controversus", wat "omkeren van de andere kant" betekent. Als de ene "zwart" zegt, zeg de andere "wit". Als de ene "links" zegt, zeg de andere "rechts". Het is een soort spel waarbij de deelnemers elkaar steeds tegenspreken.

Zowel polemiek als controverse worden ook wel "le différend" (Jean-François Lyotard) genoemd: een geschil dat niet kan worden opgelost.

Debatteren betekent dat de deelnemers nog steeds de uitwisseling willen winnen, maar dat er een gemeenschappelijke basis is tussen de partijen. Het kan gaan om twee wetenschappers die een onderwerp bespreken waarover ze het niet eens zijn. Maar het blijven wetenschappers en ze hebben dezelfde "gemeenschappelijke

basis", namelijk de wetenschappelijke basis (berekeningen, wetenschappelijke benadering...). De meeste debatten hebben ook een moderator die de spreektijd controleert en ervoor zorgt dat mensen niet afglijden naar controverses of polemieken. Debat wordt ook wel "le litige" (het geschil) genoemd: een onderwerp waarover men van mening verschilt, maar waarover men het eens zou kunnen zijn. Er is hoop of mogelijkheid op overeenstemming.

De dialoog komt op het moment dat de deelnemers zelfs het idee om te winnen van de ander laten varen. Er is een

gemeenschappelijke basis, maar het doel is niet om te winnen, maar om samen te bouwen. Dialoog is een poging om uit de "différend" en de "litige" te komen. Het is een poging om de verschillen en tegenstellingen te overstijgen. Pas op: overstijgen en niet negeren of uitwissen. De verschillen worden niet genegeerd, maar er wordt geprobeerd om er voorbij te kijken. Het doel is niet om de verschillen uit te wissen, maar om een gemeenschappelijk idee te construeren. De deelnemers komen allemaal overeen om hun ervaringen en opvattingen te delen. Ze hoeven het er niet over eens te zijn.

1.2. Op zoek naar een gemeenschappelijke basis en een gemeenschappelijke zoektocht

Dialogo en debat verschillen van polemiek of controverse door het bestaan van een gemeenschappelijke basis. Bijvoorbeeld: mensen met dezelfde religieuze achtergrond die dezelfde leer hebben, dezelfde autoriteiten, dezelfde teksten. Ze kunnen praten over de interpretatie van die verschillende elementen. Het doel is niet om gelijk te krijgen, maar om samen te bouwen in de context van een gemeenschappelijke zoektocht.

Wie dit wil doen in een interlevensbeschouwelijke context, dus met mensen die niet hetzelfde geloven, moet eerst een gemeenschappelijke basis vinden en een gemeenschappelijk doel zoeken. Wie een interlevensbeschouwelijke dialoog begint met de hoop de ander mee te nemen naar de eigen waarheid, kan niet meer spreken van een gemeenschappelijke zoektocht. Dan willen de deelnemers elkaar gewoon meenemen naar de eigen waarheid en is er geen sprake meer van een ware dialoog.

Hicham Abdel Gawad construeerde een ethiek van de dialoog die als gemeenschappelijke basis kan dienen. Hij baseert zich hierbij op vier principes: authenticiteit, vrijheid, delen en symmetrie.

Symmetrie:

De deelnemers moeten elkaar als gelijken zien. Er mag geen verschil zijn in macht. Het werkt niet als iemand de indruk krijgt dat de een hoger staat dan de ander. De deelnemers moeten het gevoel hebben dat de persoon tegenover hen hun gelijke is.

Vrijheid:

De dialoog moet zo vrij mogelijk zijn en er mag geen sprake zijn van dwang. Dialoog is zinloos als mensen er niet voor kunnen kiezen om er ook uit te stappen. Als mensen gedwongen worden om tot het einde te blijven, is er een probleem.

:

Authenticiteit:

De deelnemers zijn oprecht en komen zonder verborgen agenda's (bijv.: ik wil de ander bekeren, maar ik ga het niet vertellen).

Delen:

de deelnemers delen hun traditie met elkaar, ze lenen het uit aan elkaar zodat de ander het ontdekt, ermee verrijkt wordt, ermee gevoed wordt.

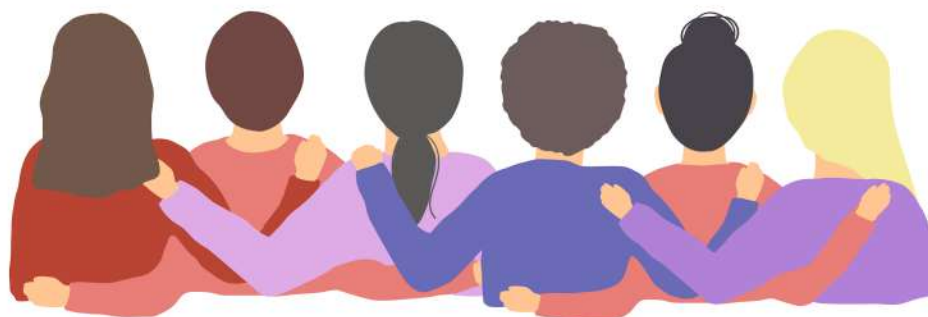

1.3 Interreligieus of interlevensbeschouwelijk?

Is het je trouwens opgevallen dat we de term 'levensbeschouwing' gebruiken? Levensbeschouwingen zijn een bepaalde kijk op het leven: wat het leven betekent, wat de waarde ervan is en hoe het geleefd moet worden. Het is het zoeken naar antwoorden op levensvragen, vragen over de zin van het eigen bestaan. Levensbeschouwing heeft betrekking op het diepere niveau van iemands levensverhaal, voorbij feiten en gevoelens. Het is nauw verbonden met iemands waarden, maar het gaat breder en dieper dan alleen waarden. Het gaat over de beelden, symbolen, metaforen en verhalen die betekenis geven aan het leven. Het kan gaan over God, religie en geloof, maar levensbeschouwingen zijn breder dan religie of geloof. De term "levensbeschouwing" omvat zowel religieuze perspectieven (zoals het christendom, de islam, het jodendom, het hindoeïsme, het boeddhisme...) als niet-religieuze, filosofische perspectieven zoals atheïsme, seculier of vrijdenkend humanisme, agnosticisme...

Waarom zou het belangrijk zijn om niet alleen religies bij de dialoog te betrekken, maar deze uit te breiden naar levensbeschouwingen? Omdat veel Europeanen tot die niet-religieuze perspectieven behoren. Volgens de Eurobarometer 439 over discriminatie in de Europese Unie (2019) beschouwt 10% van de EU-bevolking zichzelf als atheïst, 17% als ongelovig of agnost. In België wordt de gemeenschap van vrijzinnig-humanisten door de overheid erkend als een van de acht officiële religies en levensbeschouwingen in het land. De dialoog beperken tot alleen religieuze mensen zou betekenen dat een groot deel van de Europese bevolking wordt uitgesloten.

Bijgevolg heeft interlevensbeschouwelijk werken in plaats van interreligieus werken een impact op de groepssamenstelling van je project: iedereen kan deelnemen aan een interlevensbeschouwelijke dialoog, omdat iedereen een bepaalde kijk op het leven heeft en kan praten over datgene wat het leven waardevol maakt.

1.4 Vormen van interlevensbeschouwelijke dialoog

Interlevensbeschouwelijke dialoog bestaat in vele vormen, maar ze zijn allemaal gericht op een beter begrip van elkaar. We hebben geprobeerd drie benaderingen te onderscheiden. Merk op dat er geen hiërarchie is in deze benaderingen, noch de juiste benadering voor alle situaties. De aanpak hangt af van de groep, het moment, de omstandigheden en de doelen die je wilt bereiken. Maar de idee is steeds: iedereen kan deelnemen aan een interlevensbeschouwelijke dialoog: niet alleen religieuze en levensbeschouwelijke leiders en vertegenwoordigers, maar alle mensen, oud en jong.

01

De eerste benadering is gericht op het **delen van kennis**. Deze benadering richt zich op het verdiepen van de kennis en het vergroten van het bewustzijn over het thema levensbeschouwing en de interlevensbeschouwelijke dialoog. Deelnemers worden zich ervan bewust dat er verschillende tradities zijn door de betekenis achter de rituelen, specifieke ceremonies of voorwerpen die worden gebruikt beter te leren kennen. Dit kan door het bezoeken van levensbeschouwelijke plaatsen zoals kerken, synagogen, tempels, moskeeën, huizenvandeMens... Of deelnemen aan ceremonies of evenementen van een bepaalde traditie.

De interlevensbeschouwelijke educatieve ruimte van **Red Incola** bestaat uit een tentoonstelling met afbeeldingen, kaarten en religieuze voorwerpen, waardoor jongeren leren over religieus pluralisme, de verrijking van diversiteit in de samenleving erkennen en door middel van dynamiek de dialoog bevorderen. Deelnemers praten over wat hen bindt ondanks hun verschillende levensbeschouwingen en hoe ze betrokken kunnen raken bij het bevorderen van samenleven op basis van tolerantie en respect.

*Het is belangrijk
om aan mijn
relationele
vaardigheden te
werken...*

De tweede benadering is gericht op **het delen van verhalen**. Deze benadering richt zich op het creëren van wederzijdse kennis, empathie en respect door het delen van verhalen. Dit kan tijdens oefeningen, workshops of het beleven van een gemeenschappelijke ervaring zoals een uitdagende reis.

- In 2017 organiseerde **Axcent** een bezoek aan Auschwitz met een groep Brusselse jongeren met verschillende levensbeschouwingen. De immensiteit van de plek bracht kwetsbaarheid en intensiteit in de dialoog.
- **D'Broej** werkt met sociaal kwetsbare kinderen en jongeren in Brussel. Buitengewone levensomstandigheden vragen om buitengewone projecten. Daarom hebben ze een programma van trektochten naar de bergen met hun jongeren opgezet. Samen organiseren D'Broej en Axcent de eerste interlevensbeschouwelijke trektocht in 2024.
- **Diversi-Date** is een project van Odisee Hogeschool Brussel waarin ze 100 jongeren van middelbare scholen uitnodigen op hun campus om te dialogeren en uit te wisselen over onderwerpen als identiteit, relaties, levensstijl en levensbeschouwing. Diversi-Date kiest bewust niet voor traditionele gespreksmethodes, maar faciliteert de dialoog via verschillende creatieve methodes: digital storytelling, spel, improvisatie, enz.

Kritische noot: de social justice theory voegt toe aan de narratieve benadering dat sociale posities niet vergeten mogen worden. De narratieve benadering gaat uit van een bepaalde gelijkheid die er niet altijd is. Sociale posities zijn verweven in en bepalen mee de dialoog

De derde benadering is gericht op **het delen van ervaringen**. Deze benadering richt zich op handelen en samenwerken door het creëren van gemeenschappelijke evenementen en acties zoals vredesgebeden, klimaatactiedag... In dit type dialoog, ook wel "de sociaallevensbeschouwelijke dialoog" genoemd, spreken de deelnemers als leden van hun levensbeschouwelijke gemeenschap én als burgers van een (seculiere) samenleving. Dit type dialoog is minder intellectueel en meer praktisch en is gericht op het bevorderen van sociale cohesie.

- **Forum Interreligioso "4 ottobre" di Parma:** een mix van christenen, moslims en joden organiseert regelmatig vredesgebeden of flash mobs in de stad. Ze creëerden ook een stilteruimte waar iedereen kan mediteren of bidden en ze organiseren regelmatig evenementen om wederzijds begrip te bevorderen.
- **Het internationale Dialoogcentrum KAICIID** creëerde een database van veelbelovende praktijken voor de implementatie van interreligieuze en interculturele dialoog.

In de praktijk worden deze benaderingen vaak gecombineerd en met elkaar verweven. Het Emoena Programma bijvoorbeeld is een leiderschapsprogramma voor mensen die bruggen willen slaan tussen hun eigen levensbeschouwelijk perspectief, de ander en de samenleving. Sleutelwoorden zijn studie, kritische reflectie, interlevensbeschouwelijke dialoog en maatschappelijke betrokkenheid. Het programma bestaat uit studiebezoeken, ontmoetingen, lezingen, oefeningen en de ontwikkeling van een sociaal project door elke deelnemer. Emoena is begonnen in Frankrijk en heeft nu ook programma's in België en Nederland.

1.5. Uitdagingen

Tijdens het project merkten we dat de termen en concepten van "levensbeschouwing" en "interlevensbeschouwelijke dialoog" erg verwarrend en vaak onvertaalbaar zijn.

In het **Nederlands** worden de termen levensbeschouwing en interlevensbeschouwelijk erkend en gebruikt in scholen of openbare instanties. Zo moeten in België alle leerlingen in Nederlandstalige scholen zes uur werken aan hun interlevensbeschouwelijke competenties.

In het **Spaans** bestaan de termen "conviccion" en "interconviccional" wel, maar ze worden in de praktijk niet gebruikt. In de "Guia de recursos para la convivencia intercultural e interreligiosa y prevención de la intolerancia por motivos religiosos" worden slechts 3 organisaties genoemd die interlevensbeschouwelijk werken en slechts één daarvan noemt expliciet het woord "interconviccionales".

En in het **Italiaans** bestaat er niet eens een woord om interlevensbeschouwelijke dialoog te beschrijven. Het woord "conviction" heeft niet veel betekenis in het gesprek over dialoog.

Maar toch, zelfs als we de woorden niet hebben om te beschrijven wat we doen, moet de boodschap van deze toolkit duidelijk zijn. Interlevensbeschouwelijke dialoog gaat niet over de techniek. Een perfecte dialoog is vrij zeldzaam en bestaat misschien zelfs niet. Interlevensbeschouwelijke dialoog moet je zien als een doel dat je wilt bereiken: elkaar beter leren kennen, vooroordelen uit de weg ruimen, de sociale cohesie verbeteren en op een meer omvattende manier samenleven.

1.6. Waarom inzetten op de interlevensbeschouwelijke dialoog met jongeren?

Interlevensbeschouwelijke dialoog helpt jongeren om actieve burgers te worden, wekt emoties, gevoelens, empathie en tolerantie op en waarschuwt tegelijkertijd voor extremistische ideologieën die kunnen leiden tot hate speech, geweld en uitsluiting.

Jeugthuizen, educatieve centra, verenigingen, organisaties, vrijetijds- en trainingscentra... zijn plaatsen waar mensen uit verschillende sociale en culturele contexten en van verschillende religies en levensbeschouwingen samenkomen. Dit zijn bevoorrechte plaatsen om te leren en te oefenen en om (nieuwe) methodes te verkennen voor een interlevensbeschouwelijke dialoog.

Chapter **2**

**Wat zijn theater van
de onderdrukten en
forumtheater?**

2.1. Ontstaan

Theater van de Onderdrukten (TO) is opgericht door Augusto Boal, een Braziliaanse theaterregisseur, toneelschrijver en activist. Door zijn werk met het Arena Theater in São Paulo slaagde hij erin om mensen die in arme gebieden wonen te inspireren om in opstand te komen en te vechten tegen ongelijkheid, armoede en onderdrukking. Tijdens de Braziliaanse dictatuur werd hij gearresteerd en gemarteld, waarna hij de wereld rond begon te reizen om zijn methode te verspreiden. Terug in Brazilië in 1986 werd hij 4 jaar lang politicus, om de strijd voor gelijke rechten in de gemeenteraad van Rio de Janeiro te ondersteunen. Hij richtte "The Theater of the Oppressed" op, bestaande uit een theoretisch kader en een reeks technieken.

Meer over Augusto Boal vind je [hier](#)

*Mijn kennis over de
verschillende
levensbeschouwingen
is gegroeid*

2.2 Uitgangspunten

TO is een methode die theater gebruikt als hulpmiddel om de wereld te begrijpen en te transformeren.

Het pedagogische kader werd beïnvloed door Paulo Freire en zijn Pedagogie van de Onderdrukten, gebaseerd op processen van "bewustwording" (bewustwording + actie).

De hoofddoelen van TO zijn:

1. Onderdrukte mensen de middelen teruggeven om theater te maken.
2. Onderdrukte groepen helpen bij het analyseren en transformeren van de onderdrukkende werkelijkheid, zowel intern als extern, door middel van theatertaal.

TO vertrouwt erop dat onderdrukte groepen hun eigen oplossingen voor problemen kunnen vinden en biedt hulpmiddelen die hen helpen om de werkelijkheid te "problematiseren" en vraagtekens te zetten bij wat als natuurlijk wordt gezien. Het wordt beschouwd als politiek theater, maar niet ideologisch omdat er geen ideologie wordt uitgedragen.

2.3. Methode/technieken

Het is belangrijk om de methode te zien in samenhang met de bovengenoemde TO-doelen en de bijhorende technieken. Als je bijvoorbeeld de techniek die Forumtheater heet gebruikt, houd dan ook rekening met de methode die erachter zit en de doelstellingen die eraan gekoppeld worden, om te vermijden dat het verkeerd gebruikt wordt, zoals soms gebeurt.

De belangrijkste elementen van de methode zijn:

- Houd de doelen van TO in gedachten in elke situatie waarin je de techniek toepast; een techniek op zich is niet TO als het voor andere doelen wordt gebruikt.
- Vertrouw de groep waarmee je werkt en denk niet dat ze door jou geïndoctrineerd of gered moeten worden.
- Gebruik een maieutische benadering: vragen stellen om het bewustzijn te verbeteren, meer dan zelf je mening geven.
- De technieken moeten worden aangepast aan de specifieke context of groep waarmee je werkt.
- Onthoud dat TO niet beweert een catharsis te creëren (alleen maar om mensen blij te maken in de theatteruimte), maar in tegenstelling, juist mensen activeert zodat ze hun eigen problemen kunnen oplossen.

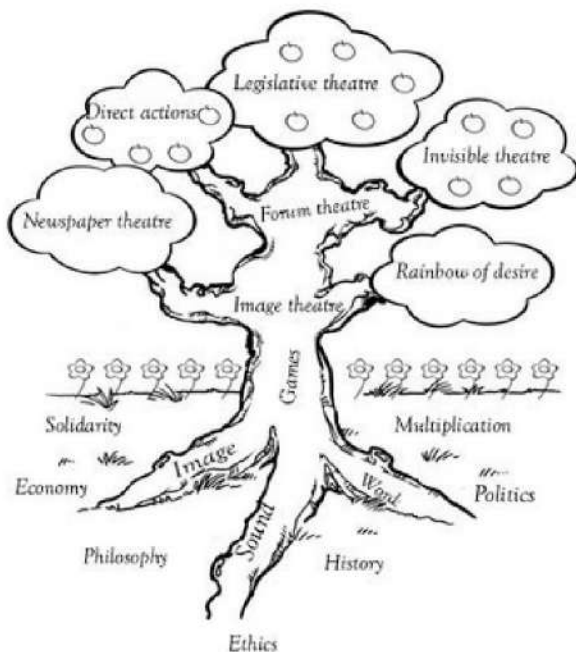
2.4. Structuur en doelen van forumtheater

TO omvat verschillende technieken: Image theatre, Invisible theatre, Newspaper theatre, Forum theatre, Cops in the head, Legislative theatre en Aesthetics.

Deze boom van het Theater van de Onderdrukten, getekend door Boal, geeft de verschillende aspecten en technieken weer; hij kan gebruikt worden in de workshops om iets te vertellen over elk element ervan. Je kunt de beschrijving van deze elementen [hier](#) vinden.

In deze toolkit werken we in de eerste plaats met Forumtheater omdat dit ons de meest bruikbare techniek leek voor ons doel.

Tree of the Theatre of the Oppressed

Forumtheater bestaat uit een verhaal dat als scène gebracht wordt en aan het publiek getoond wordt en dat een onderdrukkende situatie bevat. Het verhaal heeft geen happy end en het publiek wordt uitgenodigd om op het toneel te komen, de hoofdpersoon of medestanders te vervangen en een alternatieve oplossing te laten zien om de onderdrukking te doorbreken.

Eén persoon, Joker genaamd, leidt het stuk door het publiek te helpen het stuk te analyseren en alternatieven te bedenken; de Joker moedigt de toeschouwer aan om het toneel op te komen en met het eigen idee te experimenteren; de Joker fungeert ook als "difficultator", door te problematiseren wat gemakkelijk en simplistisch is.

De Joker leidt het debat om de situatie uit te diepen, maar laat het publiek altijd de eigen visie volgen en vermijdt indoctrinatie en manipulatie.

Voor verdieping van dit onderwerp: zie het laatste hoofdstuk met de referenties.

Terreinervaringen

Tijdens het project TBNTB ging elke organisatie in eigen stad aan de slag: Red Incola in Valladolid, Giolli in Parma en Axcent in Brussel. De drie organisaties experimenteerden elk met verschillende workshops en werkvormen om te werken aan interlevensbeschouwelijke dialoog door middel van Theater van de Onderdrukten. Hieronder beschrijven we de drie terreinervaringen in de drie steden.

— *Doelstellingen*

Een "veilige ruimte" bieden waar jongeren ervaringen kunnen delen en nieuwe relaties kunnen aangaan.

De dialoog tussen jongeren stimuleren en een interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog op gang brengen.

Deelnemers nieuwsgierig maken naar andere religieuze en levensbeschouwelijke overtuigingen dan die van henzelf.

Om de onderdrukking zichtbaar te maken waar sommige mensen onder lijden vanwege hun religieuze en levensbeschouwelijke overtuigingen

Nadenken over de stereotypen met betrekking tot religie en levensbeschouwing, vooral over die stereotypen die schadelijk of onderdrukkend kunnen zijn en proberen ze te ontkrachten.

Onderzoeken en identificeren van de elementen die de dialoog blokkeren als je over religie en levensbeschouwing praat en het uitwerken van strategieën om deze te verminderen of te laten verdwijnen.

Deelnemers

Red Incola heeft een jeugdprogramma met een groep van 80 jongeren van verschillende culturen en levensbeschouwingen, met wie ze elke vrijdagmiddag open activiteiten doen. Voor velen van hen is religie of levensbeschouwing een belangrijk onderwerp. Daarom besloten ze de workshops aan deze groep voor te stellen.

Aan dit project namen in totaal 18 jongeren deel. Ze waren tussen 14 en 21 jaar, jongens en meisjes. Negentig procent van hen had een migratieachtergrond, de meesten waren recent aangekomen. In termen van levensbeschouwelijke diversiteiten kwamen ze uit het katholieke christendom, het evangelische christendom, de islam, de christelijke familietraditie zonder praktiserend christen te zijn en één jongere verklaarde agnostisch te zijn.

Werkwijze

Over een periode van 5 maanden (januari – mei 2023) kwam de groep om de twee weken samen. In totaal waren er 16 uur, verdeeld over acht sessies van twee uur. De laatste sessie duurde langer om zo te verbinding te kunnen maken tussen alle onderwerpen die tijdens de verschillende sessies aan bod gekomen worden.

Opbouw van de workshops

1. **Opstart en verwelkoming:** presentatie, teambuilding, safe space, verwachtingen en regels
2. **Dramageletterdheid 1:** het lichaam
3. **Dramageletterdheid 2:** ritme en stem
4. **Tussenfase van kennis:** interreligieuze ruimte en symboliek van objecten.
5. **Dramageletterdheid 3:** stem - vertelling (uit deze sessie komen de verhalen die we later meenemen naar het Forumtheater)
6. **Vorbereiding van het forumtheater:** identificatie van de personages en eerste improvisaties
7. **Forumtheater:** repeteren en werken aan scènes en personages
8. **Forumtheater:** representatie, reflectie en afsluiting

Gebruikte methodologie

Het belang van de ruimte: de gekozen ruimte voor de activiteit is de interreligieuze ruimte van Red Incola. Het is een warme omgeving, met elementen van religieuze diversiteit en met ruimte om de activiteit uit te voeren. De laatste sessie vond plaats in Bamba, een bijzondere plek waar de kerk eraan herinnert dat er een tijd was waarin christenen, joden en moslims zij aan zij leefden en waar het ossuarium toont dat de dood voor iedereen hetzelfde is.

De-mechanisatie activiteiten, het meten van de gevoels-temperatuur, wandelingen en evaluatieactiviteiten: deze activiteiten waren gedurende het hele project aanwezig.

Fase 1 Het creëren van een veilige ruimte

In fase 1 zetten we in op kennismakings-activiteiten en activiteiten gericht op kennis en vertrouwen om angsten en verwachtingen ten aanzien van het project te analyseren.

De drie gouden regels van Theater van de Onderdrukten werden geïntroduceerd en steeds benadrukt:

1. Er mag geen oordeel zijn (noch over jou, noch over anderen)
2. Probeer wanneer je kunt uit je comfortzone te komen, maar als er een activiteit is waar je echt geen zin in hebt, doe het dan niet.
3. Privacy (wat in de workshop gebeurt, blijft in de workshop).

Fase 2 en 3: Dramageletterdheid en proces van het TO - deel 1

In fase 2 begonnen we ons proces van dramageletterdheid en dat deden we via het lichaam, vandaar dat Image Theater erg aanwezig was in deze stap. In fase 3 gingen we verder met ritme- en stemactiviteiten zoals "De Ritmemachine".

Fase 4: Pedagogie van het samenleven

Tijdens de vorige fasen hebben we geleidelijk specifieke concepten geïntroduceerd over religies en levensbeschouwingen. In fase 4 werkten we aan kennis en ontmoeting in levensbeschouwelijke diversiteit met behulp van de pedagogie van het samenleven.

- Via de interreligieuze ruimte (beelden, dynamiek met ritmen, wereldkaart) maakten we kennis met verschillende religieuze tradities in de wereld, herkenden we deze diversiteit in onze stad en genereerden we een dialoog over wat we weten en over onze eigen religieuze en levensbeschouwelijke overtuigingen.
- Objecten als middel om religieuze diversiteit te verkennen. We verkenden welke waarden worden toegekend aan persoonlijke voorwerpen, welke gemeenschappelijke waarden er zijn in verschillende religies en levensbeschouwingen, om zo dichterbij te komen bij de rituelen of ceremonies die we aantreffen in het dagelijks leven van mensen met verschillende religies en levensbeschouwingen.

- Dialoog genereren met betrekking tot innerlijkheid: de werkprocedure is gebaseerd op persoonlijke ervaring en integreert het lichaam, gedachten, gevoelens, overtuigingen. We werken aan het uitdrukken van gevoelens, waar elke deelnemer in gelooft, welke waarden belangrijk zijn voor iedereen en wat ze betekenen, waarom het belangrijk is om te respecteren wat anders is, hoe religie wordt beleefd in de gemeenschap, etc.
- Bij het verkennen van de verschillende voorstellingen van diversiteit wordt gewerkt met het concept van meervoudige identiteit. Het benadert meervoudigheid en interculturaliteit als een positieve praktijk en er wordt gebruik gemaakt van dynamieken die vooroordelen doorbreken en zo hate speech proberen te voorkomen.
- Tot slot gebruiken we de "gouden regel" die in alle religies en levensbeschouwingen aanwezig is, om tolerantie, het concept van vrede en samenleven te activeren.

Fase 5, 6, 7 en 8 - Dramageletterdheid en proces van TO- deel 2

In fase 5 keerden we terug naar het gebruikelijke proces van TO en hier voegden we de stem toe aan alles wat we tot nu toe hadden gedaan. In deze fase kwamen de eerste verhalen tevoorschijn om met het Forumtheater te werken. In fase 6 maakten we de eerste improvisaties en begonnen we de personages te definiëren. In fase 7 gingen we verder met de voorbereiding van het Forumtheater, we maakten wat aanpassingen en veranderingen omdat we ons realiseerden dat veel van de personages uit de verschillende verhalen niet in de uiteindelijke sessie zouden zitten; dit nam tijd weg van het werken aan de personages, aan de wil en de tegenwil van elk van hen.

Religie en levensbeschouwing was ook het thema dat in alle activiteiten voor het laatste deel werd gekozen, waardoor reflectie en dialoog na de uitvoering werden gestimuleerd. Voor het uitvoeren van improvisaties werden bijvoorbeeld scènes voorgesteld van conflicten die mensen met verschillende levensbeschouwingen moesten oplossen. Op deze manier ontkrachtten we stereotypen over de eerdergenoemde levensbeschouwing en brachten we die in verband met de eigen levensbeschouwing van de deelnemers.

Uitdagingen die zich tijdens het proces voordeden en interventiestrategieën die werden toegepast om ze aan te pakken

Naam van het project

Uit ervaring met de doelgroep wisten we dat termen als religie en theater jongeren konden afschrikken. Daarom werden beide termen van de affiches verwijderd en werd het project voorgesteld als TBnTB Spelletjes en activiteiten die de dialoog bevorderen. Vanzelfsprekend legden we, zodra we in contact kwamen met de jongeren uit wat we gingen doen en wat we in grote lijnen wilden bereiken. Hier doken voor het eerst woorden op als levensbeschouwing, religie en theater.

Safe space

Praten over onze levensbeschouwelijke overtuigingen is niet gemakkelijk, vooral niet in een groep met verschillende mensen. Daarom hebben we heel zorgvuldig gewerkt aan het creëren van een safe space waarin alle deelnemers zich veilig voelden om te delen wat ze nodig hadden, zonder enige vorm van druk. We werkten met activiteiten die direct verbonden met de emoties en levensverhalen van de deelnemers. De activiteiten leerden hen te luisteren, hun innerlijke identiteit onderzoeken en uitdrukken wat belangrijk voor hen is. Tijdens dit hele proces was de nabespreking na de activiteit steeds essentieel om tot een dieper begrip te komen en de ontdekkingen vast te leggen. Dankzij de maieutische aanpak van de begeleider en de verschillende opvattingen in de groep, werd nooit iets opgelegd en werden de deelnemers telkens zelf in staat gesteld om hun eigen conclusies te trekken.

Diversiteit van de groep

We probeerden ervoor te zorgen dat er binnen de groep een zo groot mogelijke rijkdom aan levensbeschouwelijke overtuigingen zou zijn. Om die reden namen we contact op met verschillende groepen, waaronder de Faculteit Filosofie van de Universiteit van Valladolid. Uiteindelijk zijn we er niet in geslaagd om jongeren van buiten de reguliere groep van Red Incola aan te trekken, maar we realiseerden ons wel dat we een zeer rijke en gevarieerde groep hadden.

Tijdspanne

Tijdens de eerste sessie werd benadrukt dat het belangrijk was om elke sessie aanwezig te zijn, om zo de continuïteit te bewaken. In de lange periode waarin het project liep, hebben sommige deelnemers toch het proces moeten verlaten vanwege werk, studies, gezondheidsredenen, etc. In de maand april hadden we een pauze voor de paasvakantie en het project overlapte ook met de maand Ramadan, waardoor het voor jonge moslims moeilijk was om op vrijdag deel te nemen. Daarnaast hebben we een aantal mensen in het project opgenomen die niet aan de eerste sessies konden deelnemen. Dus hoewel we het zelf anders hadden willen zien, stelden we ons flexibel op en speelden we in op de noden van de deelnemers.

Deelnemers

Giolli had geen eigen groep jongeren om mee te werken en werkte daarom samen met Forum interreligioso "4 ottobre" di Parma (Interreligieuze tafel). De leden van deze tafel namen contact op met hun eigen religieuze organisaties en verzamelden een aantal jongeren die geïnteresseerd waren in interreligieuze dialoog.

De samenstelling van de groep wisselde doorheen het project, maar er was een min of meer constante aanwezigheid van mensen met een christelijke, katholieke, islamitische en bahá'í-achtergrond, plus een aantal niet-religieuze mensen. In totaal hebben 15 mensen deelgenomen aan de workshops, met een gemiddelde van 12 per keer. Er waren meer vrouwen dan mannen

Opbouw van de workshops

1. **Opstart en verwelkoming:** presentatie, teambuilding, safe space, verwachtingen en regels
2. **Dramageletterdheid 1:** het lichaam
3. **Dialoog en empathie**
4. **Dramageletterdheid 2:** stem – vertelling (uit deze sessie komen de verhalen die we later meenemen naar het Forumtheater)
5. **Vorbereiding van het forumtheater:** identificatie van de personages en eerste improvisaties
6. **Forumtheater:** repeteren en werken aan scènes en personages
7. **Forumtheater:** representatie, reflectie en afsluiting

Werkwijze

In Parma startte het project met twee bijeenkomsten waar experts spraken over de beroemde ontmoeting tussen Sultan Sultan Malek Al-Kamil en Sint-Franciscus van Assisi. We begonnen vervolgens met een eerste eigen sessie van één uur, daarna besloten ze om nog een sessie te doen en daar stelden we voor om er nog twee de toen en dat werd geaccepteerd door de groep. Als mensen de organisatie of het onderwerp of beide niet kennen, is het beter om rustig te starten, met een lagere inzet, om uit te testen en zo zullen de activiteiten hen motiveren om langer door te gaan.

Zo waren er uiteindelijk vier sessies van telkens 2 à 2,5 uur in de periode maart – april 2023. Er zaten telkens 7 à 15 dagen tussen de sessies, afhankelijk van de beschikbaarheid van de groep.

Er was een idee om iets aan een klein publiek te laten zien, maar de tijd was te kort om het stuk voor te bereiden, dus sloten we binnen de groep af door 2 interne Forumtheatersessies te doen. Later, op 4 oktober 2023, traden we op voor ongeveer 80 leerlingen van verschillende middelbare scholen in Parma.

Gebruikte methodologie

We hebben voornamelijk TO-gebaseerde technieken gebruikt, zoals:

- Spel en oefeningen uit de 5 categorieën van Boal
- Rollenspelen
- Improvisatie van conflictsituaties
- Repetitietechnieken
- Forumtheater

Daarnaast hebben we in de eerste fasen een paar oefeningen toegevoegd die we erg nuttig vonden om de groep voor te bereiden.

1. "**Hoe gaat het met je?**", is een oefening gebaseerd op lichaamsbeelden waarbij om de beurt één persoon aan de persoon tegenover zicht vraagt "Hoe voel je je?"; na het antwoord maakt de vragende persoon een beeld met het eigen lichaam dat het gehoorde antwoord "vertaalt".
2. "**Actief luisteren**" komt uit het onderzoek van Thomas Gordon en is in principe werken in duo's waarbij persoon A een verhaal vertelt en persoon B actief luistert, dat wil zeggen onderbreking, oordeel, evaluatie, adviezen vermijden, maar vooral de emoties in het verhaal spiegelt.

Uitdagingen die zich tijdens het proces voordeden en interventiestrategieën die werden toegepast om ze aan te pakken

Continuïteit: Het waarborgen van de continuïteit van de deelnemers gedurende het proces was een beetje een uitdaging, maar we moesten natuurlijk rekening houden met de drukke tijd die ze hebben als student aan de universiteit of als werknemer. Het stap voor stap onderhandelen over de tijd en de korte duur van het proces hebben ons geholpen om de continuïteit te bewaren.

Diversiteit van de groep: De eerste moeilijkheid die we hadden, had te maken met de verscheidenheid van de groep. We hadden graag meer niet-religieuze mensen en ook joodse mensen gehad, maar het Forum interreligioso "4 ottobre" di Parma slaagde er niet in om hen tot het project toe te leiden. We hadden dus maar drie religies en een of twee niet-religieuzen. Degenen die het meest deelnamen waren de katholieken. We probeerden andere mensen te krijgen door contact op te nemen met andere instanties, maar uiteindelijk gaven we het op.

Beperkte tijd: de beperkte tijd om de onderwerpen te verkennen was een volgende uitdaging. We hadden slechts vier sessies van 2 à 2,5 uur. De groep was heterogeen en de mensen kenden elkaar al grotendeels (in subgroepen of tweetallen), waardoor we niet genoeg tijd hadden om een veilige ruimte te creëren en wat scènes te improviseren. We werkten twee scènes uit en pasten daar Forumtheater op toe, maar met zo'n korte tijd dat het niet mogelijk was om de oplossingen uit te diepen. Ook de creatie van de plot ging ten koste van de tijd, omdat we niet veel rond de levensbeschouwingen in de praktijk konden werken.

Deelnemers

Axcent heeft geen groep jongeren die rechtstreeks verbonden zijn aan de organisatie. Dit vormde een extra uitdaging, omdat de groep vanaf nul moest worden opgebouwd. Axcent besloot zich aan te sluiten bij bestaande initiatieven en bundelde zo de krachten met van KAJ De Mug en D'Broej Centrum West.

KAJ De Mug is een Multiculturele Urgentiegroep. Hun ontmoetingsplaats ligt in het centrum van Brussel, vlak bij een registratiecentrum voor vluchtelingen, waardoor veel niet-begeleide minderjarigen de weg naar de organisatie vinden. De leeftijd van de deelnemers van KAJ de MUG lag tussen de 16 en 21 jaar. De groep was in verschillende opzichten gemengd: er zijn zowel jongens als meisjes aanwezig, eerste en tweede generatie nieuwkomers en verschillende levensbeschouwingen: moslim, katholiek en niet-gelovig.

D'Broej Centrum West is een jeugdcentrum in Molenbeek. Centrum West zet zich in voor het welzijn van de jongeren in de buurt. Ze hebben een sociale dienst en ze zorgen voor een zinvolle en leuke vrijetijdsbesteding. De deelnemers waren allemaal jongens tussen de 15 en 18 met dezelfde religieuze achtergrond, ze waren allemaal moslim. Ze waren allemaal opgegroeid in Molenbeek en hebben een migratieachtergrond, maar geen van hen was zelf migrant.

Axcent nam ook contact op met het Rode Kruis vluchtelingencentrum in Alsemberg, een nabijgelegen vluchtelingencentrum, waar niet-begeleide minderjarigen verblijven. Twee Afghaanse jongens uit het vluchtelingencentrum namen deel aan het project. Ze waren 15 jaar oud en pas een paar maanden geleden in België aangekomen.

Werkwijze

In Brussel hebben we eerst twee activiteiten van elk twee uur gedaan. De eerste met KAJ De Mug toen ze in februari 2023 op weekend waren en de tweede met Centrum West in maart 2023. Het doel van de eerste twee activiteiten was vooral om jongeren kennis te laten maken met Axcent als organisatie, met het project en met de methodologie van Theater van de Onderdrukten. Pas na deze twee activiteiten besloten we hoe we verder

zouden gaan, omdat we het belangrijk vonden om een formule te gebruiken die aansloot bij de behoeften en wensen van onze doelgroep. We besloten, op verzoek van de jongeren, dat we een 3-daags weekend zouden houden. In totaal besteedden we over deze drie dagen 16 uur aan activiteiten die te maken hadden met interlevensbeschouwelijke dialoog en Theater van de Onderdrukten.

Daarnaast was er ook ruimte voor andere dialogische grondvormen zoals samen eten, een spelletjesavond, samen wandelen en luisteren naar elkaars favoriete muziek.

Het hoofddoel van het weekend was oorspronkelijk om een interlevensbeschouwelijke dialoog mogelijk te maken door Theater van de Onderdrukten toe te passen.

Opbouw van de workshops

De **eerste fase** van het proces was het **samenstellen van een groep** die wilde deelnemen aan het project. Dus deden we de eerste twee activiteiten bij KAJ De Mug en Centrum West, om de jongeren kennis te laten maken met het project en ze op te warmen.

Omdat de groep gemengd was, afkomstig van verschillende organisaties, legden we in de **tweede fase** de nadruk op het **vormen van een groep**, het leren kennen van elkaar en het creëren van een warme en veilige ruimte waarin de groep op elkaar kon vertrouwen. We legden veel nadruk op het creëren van dit groepsgevoel tijdens het proces, omdat we dachten dat dit cruciaal was voor de volgende stappen: om te kunnen praten over situaties die later gebruikt konden worden voor Theater van de Onderdrukten.

In de **derde fase** van ons proces maakten we **onderscheid tussen controversie, polemiek, debat en dialoog**. Om tot een interlevensbeschouwelijke dialoog te komen, vonden we het nuttig om deelnemers te laten nadenken over wat dialoog precies is en hoe het verschilt van andere vormen van uitwisseling.

Maar naarmate het weekend vorderde, moesten we onze doelen bijstellen. Jongeren een rustige, veilige plek bieden om over hun ervaringen te praten werd de eerste prioriteit. Pas toen dit een feit was, konden we Theater van de Onderdrukten toepassen, in een poging een interlevensbeschouwelijke dialoog tot stand te brengen.

Omdat Theater van de Onderdrukten ook over (het uitbeelden van) emoties gaat, hebben we in de **vierde fase** van het project ook tijd besteed aan het reflecteren op verschillende **emoties**. Tijdens de introductieactiviteiten merkten we dat vaak alleen de basisemoties (angst, vreugde, boosheid en verdriet) werden besproken, dus probeerden we in deze oefening verder te gaan dan deze basisemoties. Door minder oppervlakkig over emoties te praten, kunnen situaties ook met meer complexiteit en diepgang worden gespeeld.

Na het ontdekken van de verscheidenheid aan emoties, was het in de **vijfde fase** tijd om situaties te verkennen die mogelijk nagespeeld konden worden. Dit bleek uiteindelijk de moeilijkste fase te zijn, waarover meer in de volgende paragraaf over uitdagingen.

In de **zesde fase** was het doel nu om deze **situaties** effectief na te **spelen**. Omdat het verkennen van de situaties moeilijk was en er ook maar een beperkt aantal deelnemers aanwezig was op het weekend, bleek het deel dat de apotheose van het weekend had moeten worden uiteindelijk maar een beperkt deel van ons project te zijn.

In **fase zeven** maakten we tijd voor een **evaluatie met de deelnemers**. We maakten gebruik van een plaatselijke tentoonstelling en vroegen de deelnemers een kunstwerk te kiezen dat aansloot bij hun ervaring van het voorbije weekend. Deze evaluatie was voor ons een cruciaal onderdeel van het proces, omdat het ons hielp te leren welke aspecten van het project het meest werden onthouden en het meest of minst werden gewaardeerd door de deelnemers.

In de **achtste en laatste fase** hielden we een **evaluatie met de begeleiders** onder elkaar. Hieruit leerden we welke oefeningen werkten en welke niet. We dachten ook na over onze rol als facilitator, welke kwesties we in de toekomst anders zouden aanpakken en hoe Theater van de Onderdrukten een toegevoegde waarde kan zijn, maar niet de enige manier is om een interlevensbeschouwelijke dialoog tot stand te brengen.

Uitdagingen die zich tijdens het proces voordeden en interventiestrategieën die werden toegepast om ze aan te pakken

Een groep vormen

De grootste moeilijkheid voor Axcent was het creëren van een solide groep om deel te nemen aan het project. We besloten daarom aan te sluiten bij bestaande initiatieven zoals KAJ De Mug en Centrum West en dit was een succes. Bij de eerste activiteit met KAJ De Mug deden er in totaal 25 deelnemers mee. Bij de tweede activiteit met Centrum West waren er ongeveer 15 deelnemers. Maar toen we ons eigen weekend organiseerden, merkten we dat het nog steeds moeilijk bleek voor jongeren om de weg naar het project te vinden. Tijdens dit weekend kwamen er slechts drie deelnemers.

Hieruit hebben we geleerd dat naar jongeren toe gaan in hun vertrouwde omgeving effectiever is dan verwachten dat de deelnemers naar ons toe komen.

De juiste beschrijving vinden

We vonden het moeilijk om het project met de juiste woorden te beschrijven om het zo toegankelijk en aantrekkelijk mogelijk te maken voor jongeren. Zowel de termen theater als interlevensbeschouwelijke dialoog hebben bepaalde connotaties. Niet alleen in dit project, maar ook in de dagelijkse werkzaamheden van Axcent zijn we nog steeds op zoek naar een woord of een manier om de interlevensbeschouwelijke dialoog aantrekkelijk te laten klinken voor jongeren.

Het duurde dus even om de juiste taal te vinden en net als Red Incola gebruikten we deze termen niet in onze promotie. Tijdens de introductieactiviteiten gingen we de woorden niet uit de weg, maar konden we ze juist meer uitleg en context geven.

Omgaan met traumatische ervaringen

Een andere uitdaging die we tijdens de activiteiten tegenkwamen was de zwaarte en ernst van de situaties van onderdrukking waar de deelnemers al mee te maken hadden, ondanks hun jonge leeftijd. Vooral bij de deelnemers uit het opvangcentrum voor asielzoekers zijn deze ervaringen nog erg recent. Deze ervaringen gaan niet alleen over gevoelens van onderdrukking, maar gaan verder en kunnen zelfs worden omschreven als traumatische gebeurtenissen. Dit gaf ons het gevoel dat wij als begeleiders, met achtergronden in maatschappelijk werk, filosofie, theater, humanistisch en wereldreligies, niet altijd voldoende ondersteuning konden bieden om met deze verhalen te werken en ze om te zetten in een Forumscène.

Daarom verschoven we onze prioriteiten en doelen naarmate het weekend vorderde. Het punt waar we oorspronkelijk naartoe wilden werken, het spelen van een scène, was niet langer ons hoofddoel. Het hoofddoel werd nu het bieden van een moment van rust en reflectie voor de deelnemers, met ruimte voor dialoog. We verschoven de focus naar het creëren van een veilige en warme ruimte.

Ik ben veranderd, nu denk ik na over hoe ik mijn overtuigingen kan uiten zonder anderen te kwetsen... en ook hoe ik mijn standpunt beter kan beargumenteren en mijn kalmte kan bewaren...

Taal

Tot slot merkten we dat taal soms een uitdaging vormde tijdens het weekend. Om situaties te verkennen en vervolgens na te spelen, is het cruciaal dat we elkaar goed begrijpen. Taal speelde ook een belangrijke rol bij bepaalde oefeningen. Om met deze uitdaging om te gaan, gebruikten we verschillende strategieën. Als begeleiders gebruikten we verschillende talen, waaronder Frans, Engels en Nederlands, wat erg nuttig bleek te zijn.

Naast het gebruik van verschillende talen, namen we altijd genoeg tijd voor de deelnemers om onderling te vertalen. Als een deelnemer iets niet goed begreep, kon iemand met dezelfde moedertaal voor een vertaling zorgen. Daarnaast gebruikten we hulpmiddelen als Google Translate tijdens bepaalde oefeningen. We gebruikten ook lichaamstaal, bewegingen en beelden (Image Theater) als nuttige hulpmiddelen om taalbarrières te overbruggen. Het uitdrukken van een waarde door een beeld te maken met je lichaam draagt bij aan het begrip van die waarde, voorbij woorden en vertalingen.

Tot slot hebben we geprobeerd onze kijk op verschillende talen te veranderen. In plaats van verschillende talen als hindernissen te zien, begonnen we ze als troeven te zien. Tijdens de oefening controversie-polemiek-debat-dialoog bijvoorbeeld, maakte het zoeken naar een passende vertaling in de moedertaal van de deelnemers het mogelijk om dieper na te denken over de betekenis van de woorden, over de nuances van elk woord en wat hen van elkaar onderscheidde.

Chapter 4

**Aan de slag met
forumtheater voor
interreligieuze en
interlevensbeschouwelijke
dialogoog?**

4.1 Een veelbelovende, maar lastige kwestie

Theater van de Onderdrukten (TO) en Forumtheater (FT) zijn meestal hulpmiddelen om onderdrukking tegen te werken, terwijl interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog (IRD/ILD) manieren zijn om de relatie tussen verschillende mensen met verschillende religies en overtuigingen te bevorderen.

Op het eerste zicht lijken ze wel op elkaar. Het doel van beide is om een menselijke relatie te verbeteren: de een werkt aan negatieve situaties om ze te transformeren, de ander aan onbegrip, afwijzing en dogmatisme om wederzijds begrip en respect te bevorderen.

Toch zijn er ook enkele essentiële verschillen:

- IRD/ILD legt de nadruk op de wederzijdse erkenning tussen mensen. Het richt zich op de wederzijdse houdingen en stereotypen en probeert openheid en uitwisseling te bevorderen.
- TO is erop gericht de betrokken personen te veranderen, maar ook de machtsstructuren en de mechanismen van onderdrukking. TO analyseert de mechanismen van onderdrukking en maakt een onderscheid tussen onderdrukking (een machtsrelatie waarbij één kant door de anderen wordt uitgebuit, tot zwijgen wordt gebracht, in zijn mogelijkheden wordt beperkt) en miscommunicatie (wat zich vooral tussen individuen voordoet).

4.2 Wat voegt TO+FT toe aan de IRD/ILD

Ondanks de bovengenoemde verschillen kunnen TO (als algemene methode) en FT (als specifieke techniek) zeker ook iets nuttig opleveren voor ons onderwerp.

- TO+FT kunnen helpen om bewust te worden van de machtsongelijkheid in groepen. Symmetrie is een noodzakelijke voorwaarde voor interlevensbeschouwelijke dialoog, maar in werkelijkheid ontbreekt deze symmetrie vaak door ongelijkheid in de samenleving. TO+FT kunnen helpen om het bewustzijn te vergroten en geven handvaten om de machtsongelijkheid in een groep te onderzoeken. Ze kunnen een noodzakelijke voorwaarde zijn voordat "een echte dialoog" kan aangegaan worden.

(zie de kritische noot van de social justice theory in hoofdstuk 1).

- Interlevensbeschouwelijke dialoog blijft vaak hangen in het praten over religies en levensbeschouwingen. TO+FT brengen dit naar het echte leven door de nadruk te leggen op het handelen en het belichamen van de thema's. Praten over respect of nadenken over luisteren is één ding, het in de praktijk brengen is nog iets anders. Deze focus op emotionele betrokkenheid en lichaamstaal impliceert een ontwikkeling van emotionele intelligentie en dicht de kloof tussen "de beste oplossing bedenken" en "deze in de realiteit kunnen toepassen".
- TO+FT kunnen ook helpen om de dialoog an sich te democratiseren omdat de deelnemers zowel lichaamstaal als verbale taal kunnen gebruiken. Mensen die niet gewoon zijn om in het openbaar te praten of die geen vloeiende verbale taal hebben, kunnen toch gemakkelijk participeren.
- FT kan helpen om echte situaties te enceneren. Het stelt het publiek in staat deze te analyseren en te transformeren, strategieën te bestuderen, houding en communicatie verbeteren, etc. Het is niet zomaar een rollenspel, maar een onderzoek naar problemen tussen mensen. Door een concrete, doorleefde situatie in scène te zetten, kunnen de deelnemers afstand nemen van die werkelijkheid en daardoor de mogelijkheid vergroten om die beter te begrijpen en alternatieven te vinden. De focus ligt niet op het beter spelen van een rol, maar om onderdrukking en het mechanisme ervan te ontdekken.

4.3 Fasen van de workshop

Een workshop die Forumtheater en interlevensbeschouwelijke dialoog met elkaar verbindt, kent verschillende stappen. We onderscheiden grosso modo 11 fasen.

Sommige fasen zijn noodzakelijk, andere optioneel en afhankelijk van de aanwezige groepsdynamiek, timing... Sommige fasen kunnen ook uitgebreider aan bod komen dan andere. Het is de bedoeling om een geleidelijke progressie te garanderen, die de groep motiveert en veilig houdt, maar ondertussen wel uitdaagt.

1. Inleiding
2. Groepsvorming en opbouw van vertrouwen
3. Theatergeletterdheid of de-mechanisatie
4. Luisteren verbeteren en stereotypen deconstrueren
5. Kernactiviteiten over dialoog
6. Kernactiviteiten over levensbeschouwingen
7. Kernactiviteiten om onderwerpen te verkennen, verhalen te verzamelen en in scène te zetten
8. Forumtheater sessie (intern of extern)
9. Analyse van macht, structuur en cultuur
10. Debriefing
11. Afsluiting

Hieronder bespreken we de 11 fasen. In hoofdstuk 5 kan je verschillende oefeningen vinden die aansluiten bij de verschillende fasen.

4.3.1 Inleiding

In de inleiding worden het verloop, de afspraken en het doel van de workshops overlopen, zodat iedereen weet waarom ze er zijn en wat hen te wachten staat. Afhankelijk van de groep, de tijd en de omstandigheden, kan deze stap een paar minuten of een uur duren. Sommige groepen of individuen moeten veel weten voordat ze aan de praktische fase beginnen. Andere groepen of individuen staan meer open om te proberen. De Joker moet dus goed opletten en inschatten hoelang deze introductie moet duren.

De Joker kiest zelf hoe expliciet alles verteld wordt. Sommigen maken graag duidelijke afspraken met de groep over basisregels. Anderen verkiezen om de regels impliciet in de activiteiten op te nemen of erop te reflecteren na een activiteit of gebeurtenis in de groep. De keuze is aan de Joker om te bepalen wat best past bij zichzelf/de groep/de context.

In deze fase kan de Joker ook onderzoeken wat de verwachtingen zijn van de groep, zodat de activiteit daarop afgestemd kan worden.

4.3.2 Groepsvorming en opbouw van vertrouwen

Voordat de hete hangijzers van dialoog en levensbeschouwing aangeraakt worden, is het goed om een gepaste sfeer te creëren; hetzelfde gebeurt in TO als het onderwerp onderdrukking wordt benaderd.

Er zijn veel handboeken met oefeningen voor deze fase: om op te warmen, om de zintuigen te verbeteren, om vertrouwen te triggeren... In sommige boeken wordt deze stap opwarming genoemd, anderen noemen deze fase het creëren van een "safe and brave space" waar een balans is tussen vrijheid, veiligheid en uitdaging. In elk geval is deze fase belangrijk en nuttig om het groepsgevoel te creëren, om de openheid van de deelnemers te vergemakkelijken, om de deelnemers ervan te overtuigen dat ze zich in een veilige ruimte bevinden, om vertrouwen op te bouwen met begeleider, enz,...

Ook als je werkt met een bestaande groep, is deze fase belangrijk om vertrouwen op te bouwen tussen de groep en de Joker. Als de groep echter helemaal nieuw is, zal de groepsvorming zowel binnen de groep als met de Joker plaatsvinden. Groepsvorming is dus altijd een essentieel aspect van het pad.

4.3.3 Theatergeletterdheid of de-mechanisatie

In deze fase worden de deelnemers voorbereid op de specifieke theatertaal. In dit stadium kunnen veel oefeningen worden gebruikt, die geleidelijk moeilijker worden, afgestemd op de ervaring en het tempo van de groep.

De-mechaniseren betekent de gebruikelijke patronen afbreken en ontdekken dat we rijker zijn dan de gewoonte. Fysiek betekent dit het lichaam op ongebruikelijke manieren gebruiken en meer mogelijkheden ontdekken. Emotioneel betekent dit door improvisatie verschillende emoties oefenen en ze kunnen beheersen. Verbaal betekent dit de manier van communiceren deconstrueren en andere manieren van communicatie ontdekken, dankzij specifieke oefeningen, improvisaties...

Volgens Boal is het ook een voorbereiding om de werkelijkheid te veranderen, om in te grijpen in een Forumtheaterstuk, om wat we in een workshop hebben geleerd te extrapoleren naar het echte leven. Deze fase dient dus niet alleen om het lichaam op te warmen, het is veel meer dan dat.

4.3.4 Luisteren verbeteren en stereotypen deconstrueren

De basis van dialoog is luisteren; als mensen niet in staat zijn om diepgaand naar anderen te luisteren, hoe kan dialoog dan een echte dialoog zijn? Onze ervaring is dat een aantal oefeningen gebaseerd op "actief luisteren" erg nuttig kunnen zijn en ons kunnen stimuleren om te ontdekken hoe weinig we normaal gesproken luisteren.

Stereotypen zijn een andere barrière voor dialoog; als je de ander gefilterd door een stereotype ziet, luister je vaak niet omdat je al denkt te weten wat de ander wil zeggen. Hier kan het zinvol zijn om oefeningen te doen die deelnemers bewust maken van stereotypen of helpen om stereotypen in een gemengde groep te onderzoeken, zelfs als ze delicaat en mogelijk kwetsend zijn.

4.3.5 Kernactiviteiten rond dialoog

Er bestaan verschillende vormen van verbale uitwisseling (zie ook hoofdstuk 1). In deze fase kunnen de deelnemers de verschillende uitwisselingsvormen in de praktijk verkennen en beleven. Het stelt de deelnemers in staat om de verschillen tussen polemieken, controversen, debat en dialoog aan den lijve te ervaren, het effect van elke interactievorm in de praktijk te verkennen en ook te voelen wat het betekent om ware dialoog te kunnen voeren met de ander.

4.3.6 Kernactiviteiten over levensbeschouwingen

Zorg ervoor dat je voldoende veilige omstandigheden hebt gecreëerd voordat je de groep op deze manier uitdaagt. Het uiten van je overtuigingen kan een taboe zijn en mensen kunnen zich kwetsbaar of gemakkelijk aangevallen voelen. Pas dus op dat je mensen niet pusht om zich te uiten. We kunnen er ook aan toevoegen dat zelfs bij een groep die op het eerste gezicht homogeen lijkt in hun overtuigingen, er altijd verschillen zijn in hoe ze dit interpreteren of toepassen in hun eigen leven. Ga er dus niet van uit dat je het antwoord al weet.

4.3.7 Kernactiviteiten rond het verzamelen van verhalen en in scène zetten

Deze kernactiviteit is gericht op 3 stappen:

- 1) verzamelen van verhalen over een gebrek aan dialoog
- 2) improviseren van het "theaterembryo"
- 3) oppoetsen van de scène tot een geschikt stuk voor een sessie Forumtheater

Verhalen verzamelen

Om verhalen te verzamelen kan je gewoon in de groep discussiëren, maar soms is het beter om per twee te beginnen omdat het een intiemere ruimte creëert waarin mensen zich beter voelen om nare verhalen te delen. Of je kan ook de techniek van het sculpturen gebruiken, zoals beschreven bij de oefeningen in hoofdstuk 5.

Hoofdstuk 5

De input om verhalen te vertellen en beelden te creëren kan divers zijn. Vertel een verhaal:

- waarin je moeilijkheden met dialoog ervaarde
- waar iemand je een waarde/overtuiging probeerde op te leggen
- waar je problemen had om een luistersituatie te creëren
- waar de waarden om je heen tegengesteld waren aan die van jou
- ...

Improviseren

De tweede stap is om een of meer verhalen te kiezen en te gaan improviseren. Je kan de deelnemers gewoon uitnodigen om een rol op zich te nemen en te beginnen spelen na wat aanwijzingen van de verteller. Het is niet belangrijk om precies bij te houden wat er met de persoon in het verhaal is gebeurd, maar belangrijker is om een typische situatie te beschrijven met specifieke mechanismen die bij meer mensen kunnen voorkomen. In TO hebben we over “ons”, niet over “ik”.

Hierbij is het belangrijk om te benadrukken dat improvisaties vrij zijn van oordeel en evaluatie. Pas na de improvisatie kan je bespreken wat essentieel of stimulerend is en moet blijven of wat verwarring scheidt of niet belangrijk is en beter weggelaten wordt.

Aan het eind van deze fase heb je één of meerdere scènes die een situatie van non-dialogue voorstellen. Elke scène heeft volgende basiskenmerken:

- Geen happy ends, het verhaal moet het probleem stellen, niet de oplossing.
- Op zijn minst een Protagonist die een dialoog wil openen en een Antagonist die dat niet wil, dus een conflict (al dan niet expliciet) tussen deze twee personages.
- De Protagonist moet duidelijk de wens laten zien om de dialoog uit te voeren, maar is niet in staat om het gedrag van de Antagonist te beheersen.
- Karikaturen moeten worden vermeden. De personages in het stuk moeten zo echt mogelijk zijn, omdat we ook werken aan verandering in de werkelijkheid.

Het toneelstuk “opkuisen”

De eerste improvisaties, met niet-acteurs, zijn meestal niet zo rijk en precies; ze kunnen verwarrend zijn, of elementen bevatten die niet cruciaal zijn voor het probleem, of karikaturen in plaats van eerlijke personages, etc. Om deze redenen is het belangrijk om niet te stoppen bij de eerste improvisatie, maar het spel te verdiepen door improvisatie en discussie af te wisselen, ook in subgroepen.

Repetitietechnieken

De gecreëerde scènes kunnen worden verkend met specifieke hulpmiddelen die "repetitietechnieken" worden genoemd. Dit zijn technieken die zijn uitgevonden of aangepast door Augusto Boal om de gemaakte scènes te verbeteren. Er zijn er tientallen, nuttig voor verschillende doeleinden. Hier leggen we enkele van de eenvoudigste en krachtigste uit:

Stop! Denk!: de scène begint en de Joker zegt tegen de acteurs <Stop!>, de scène stopt en de Joker zegt <Denk!> en alle acteurs beginnen een monoloog waarin ze alles verwoorden wat er op dat moment in gedachten van hun personage zit. De Joker kan deze opdracht ook aan één specifieke acteur geven. Na 1-2 minuten zegt de Joker <Go!> en de scène wordt hervat vanaf het moment dat hij werd onderbroken. De reeks wordt meerdere keren herhaald. Het stelt acteurs in staat om dieper in hun personage te kruipen en hun innerlijke gedachten te onthullen

Analytische repetitie van stijl: de scène begint en het publiek mag stoppen en een stijl suggereren, zoals komedie, tragedie, soap, musical, spionageverhaal, sciencefiction, opera, western... De acteurs moeten de acteerstijl onmiddellijk veranderen, met behoud van de hoofdpunten van de plot, maar met toevoeging van elk element dat ze zich kunnen voorstellen en dat voortkomt uit improvisatie. Meestal zorgt dit hulpmiddel voor veel plezier, maar het stelt ons ook in staat om nuances in het stuk te ontdekken en het verhaal te verrijken.

Interview met personage: elk personage staat om de beurt voor een kleine groep van 3-6 mensen die hem/haar bestoken met allerlei vragen, van de biografie tot de voorkeuren, van familie tot werk, van hoop tot angsten. De persoon blijft in zijn/haar rol en beantwoordt alle vragen als het personage. Deze oefening helpt om een dieper karakter op te bouwen en zwart-wit dimensies of stereotypen te vermijden.

Analytische repetitie van emotie/motivatie: de scène wordt vele malen gespeeld omdat we verschillende emoties/motivaties in elk personage moeten onderzoeken. We spelen de scène bijvoorbeeld met liefde; elk personage moet liefde uitdrukken, zelfs als de situatie conflictueus is. Daarna met angst. Mogelijke variatie: elk personage verkent een andere emotie in dezelfde scène, of de verkenning gaat over de wil, dus elk personage bepaalt zijn/haar wil en speelt dan de scène met deze sterke motivatie. Ook deze techniek is erg handig om nuances in personages aan te brengen.

Focus op interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog

In dit project ligt de focus op het toepassen van Forumtheater om te komen tot interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog. Daarom moet er bijzondere aandacht besteed worden aan waarden en overtuigingen die duidelijk aan het publiek kunnen worden getoond, door expliciete verbalisering, via een verteller, met een lied...

De Joker kan de groep helpen om de waarden en overtuigingen achter het gedrag te verkennen en zich er bewust van te worden. Tijdens het opkuisproces in de embryofase kunnen er extra activiteiten toegevoegd worden om de verschillende personages te verrijken en hun overtuigingen te verkennen. De deelnemers kunnen brainstormen over

waarden en deze repeteren in verschillende improvisaties. Ook de analytische repetitie van emotie/motivatie is hiervoor een handige techniek. Daarnaast kunnen er in het stuk voorwerpen en woorden geïntroduceerd worden die verwijzen naar de religies en levensbeschouwingen die meespelen in het verhaal.

*Het pad bracht
reflectie, dialoog en
nieuwsgierigheid
naar religies...*

4.3.8 Forumtheatersessie (intern of extern)

Forumtheater is een eenvoudige techniek waarbij een groep een verhaal laat zien (in dit geval over non-dialogoog). Het publiek ziet de situatie en het probleem voor de eerste keer, discussieert hier eventjes over en de voorstelling begint vervolgens opnieuw. Deze tweede keer wordt het publiek uitgenodigd wanneer ze dit willen stop te zeggen om een idee in te brengen om de situatie te verbeteren, door het hoofdpersonage of mogelijke bondgenoten te vervangen.

Je kan kiezen om deze fase intern binnen de eigen groep van het project te houden of voor een extern publiek te brengen. Werk je intern, dan laat elke subgroep het verhaal zien aan de andere groepen als publiek. Het doel kan verschillend zijn. Een interne sessie kan zorgen voor meer diepgang en uitwisseling tussen dedeelnemers aan het project. Een externe sessie kan mensen sensibiliseren voor interlevens-beschouwelijke dialoog.

De stappen van Forumtheater zijn meestal deze:

- 1) De Joker (begeleider) leidt de sessie in.
- 2) De Joker activeert het publiek om ze bewust te maken dat ze actieve hoofdrolspelers kunnen zijn. Meestal worden hiervoor vragen en eenvoudige spelletjes gebruikt.
- 3) Het toneelstuk wordt gespeeld door de acteurs.
- 4) De Joker leidt een debat met de vraag wat het probleem is en of iemand een idee heeft over wat te doen in die situatie.
- 5) Het stuk begint opnieuw. Als iemand een idee heeft, nodigt de Joker de toeschouwer uit om zijn/haar oplossing op het toneel te brengen, door de Protagonist of zijn/haar mogelijke bondgenoten te vervangen. Iedereen die dat wil, komt om de beurt het toneel op. De Joker beoordeelt de interventie niet, maar stelt vragen om te problematiseren wat te gemakkelijk lijkt, of over de gevolgen van een strategie, maar ondersteunt ook het publiek om meer oplossingen te vinden en uit te proberen op het podium.
- 6) De Joker vat samen wat er is gedaan, zonder te oordelen, maar met de uitnodiging om meer na te denken en de passie en ideeën te exporteren naar het echte leven.

Om een Forumsessie goed en zinvol te leiden moet de Joker op verschillende aspecten letten, zoals de machtsverhoudingen en de eigen positie.

[Meer reflecties over de houding van de Joker kan je lezen onder 4.4](#)

Het publiek

Als we het Forumspel aan een publiek aanbieden, moeten we voorzichtig zijn met de samenstelling ervan. Boal bevestigde dat TO een concreet instrument is voor onderdrukte mensen om een onderdrukkende situatie te onderzoeken en oplossingen te vinden. Maar wat gebeurt er dan als het publiek bestaat uit mensen die niet dezelfde onderdrukking delen? Het risico is de neiging om onderdrukte mensen suggesties te geven. Advies geven aan onderdrukte mensen is geen TO-doel, integendeel. Wees dus waakzaam als Joker met wie je uitnodigt voor het toneelstuk en bewaak het proces.

4.3.9 Analyse van macht, structuur en cultuur

Wij geloven dat dialoog constitutief is voor Theater van de Onderdrukten of het denken van Freire. Deze dialoog is niet alleen praten en luisteren, maar ook respecteren. En dit impliceert de kwestie van macht. Een dialoog kan pas tot stand komen als de macht gelijk is, zo niet dan moeten we de situatie erkennen als machtsonevenwichtigheid en eerst proberen die te veranderen. Want hoe kan je je veilig en open voelen in een machtsrelatie waarin je de ondergeschikte positie inneemt, de zwakste rol?

Kan een student zich vrij voelen om een dialoog aan te gaan als hij/zij bang is voor de score die de professor hem/haar kan geven? Kan een burger in een autoritaire democratie of dictatuur zich vrij voelen om een dialoog aan te gaan met een politieagent of v
Kan een werknemer zich vrij voelen om met de baas te praten als hij/zij bang is om zijn/haar baan op het spel te zetten?

Werken aan dialoog houdt in dat je erkent waar er machtsverschillen zijn en dus privileges en onevenwichtigheden. Het is niet genoeg om enkel een toneelstuk over non-dialoog op te voeren en te bespreken. Daarnaast moet ook het systeem van onderdrukking geanalyseerd worden waarin iedereen een rol speelt. Enkel zo kan er ook gestreefd worden naar sociale rechtvaardigheid.

In deze fase kan je werken aan het kritisch bewustzijn van beide kanten:

- de onderdrukkers moeten zich bewust worden van hun privileges en macht.
- de onderdrukten moeten een manier vinden om het systeem van onderdrukking te ontmantelen, zonder een nieuwe onderdrukking te creëren, met andere woorden zonder de onderdrukkers te vervangen. Het is hun taak om te beseffen dat ze onderdrukt worden en een uitweg te vinden.

4.3.10 Debriefing

Debriefing is een essentieel moment om verschillende perspectieven en opvattingen te bereiken, een diepere kennis op te doen en wat ontdekt werd vast te leggen. Debriefing kan bestaan uit het bespreken van vragen op persoonlijk en op intellectueel niveau.

In deze fase is het ook belangrijk om voorbij de sterke emoties te gaan en ervan te leren in plaats van zich erdoor te laten overweldigen. Hieronder bespreken we een mogelijke oefening om met de emoties die geactiveerd werden door de vorige sessies (vooral de sessie Forumtheater) om te gaan.

Oefening voor de overgang van een emotionele reactie naar reflectie

Nodig de deelnemers uit om in een comfortabele houding te gaan liggen, hun ogen te sluiten en zich te concentreren op hun ademhaling. Nodig hen uit om hun eigen lichaam te scannen en de sensaties, spanningen of ontspanning te voelen, waarbij ze je stem volgen. Leid de deelnemers door elk lichaamsdeel te noemen en nodig ze uit om aandachtig te zijn voor wat ze voelen. Vraag ze tot slot drie keer diep adem te halen en vraag ze dan hun ogen te openen, langzaam te gaan bewegen en weer op te staan.

4.3.11 Afsluiten

Afsluiting is een ritueel moment om de veranderingen te versterken, om de reis en de resultaten te evalueren, om de laatste emoties van het einde te delen, om het vertrek te ritualiseren. Soms kan het ook dienen als moment om de toekomst voor te bereiden, wat Boal "extrapolatie" noemde.

Oefeningen om workshopresultaten te extrapoleren naar het dagelijks leven

- **Visualiseer de toekomst:** sluit je ogen; stel je een situatie zonder dialoog voor waar je waarschijnlijk binnenkort mee te maken krijgt, als hoofdpersoon of als getuige. Focus op details zoals geluid, spraak, beelden, kleuren... Zie jezelf van buitenaf, als een toeschouwer van jezelf. Stel jezelf voor in het beeld wat je moet doen of zeggen om de situatie te beheersen... Adem en open je ogen.
- **Experimenteer met de toekomst:** bedenk in duo een situatie van non-dialoog waar je waarschijnlijk binnenkort mee te maken krijgt als hoofdrolspeler of als getuige... Vertel de situatie aan je partner en vraag hem/haar te improviseren door de tegenrol op zich te nemen. Herhaal de scène één keer zoals je bang bent dat het zal gebeuren. Daarna nog een keer, maar probeer nu je best te doen om de situatie beter te beheersen. Vraag feedback aan je partner.

Oefeningen om een sessie af te sluiten

Hier zijn enkele voorbeelden van oefeningen om de workshop af te sluiten, gericht op vier dimensies: emoties delen, evalueren, leren, ritueel om af te sluiten.

Emoties delen:

Cirkel van blikken: ga hand voor hand in een cirkel staan en kijk één voor één in de ogen van de anderen.

Emotiebeeld: de Joker vraagt de groep om wanneer hij/zij klapt een beeld te maken met het eigen lichaam, gekoppeld aan de doorleefde emoties in de workshop.

Evalueren

Het voorwerp: in een kring geven de deelnemers elkaar een voorwerp door. Wie het voorwerp in handen heeft, mag kort de eigen gedachten en gevoelens over de workshopervaring vertellen. De regel is om alleen te spreken als je het voorwerp in handen hebt en te luisteren zonder anderen te onderbreken of commentaar te geven op wat ze zeggen.

Barometer: de Joker wijst naar een denkbeeldige lijn op de vloer en stelt de deelnemers dan enkele vragen over hun beleving van de workshop: "hoe heb je de workshop beoordeeld: de begeleiding, de organisatie, de inhoud, de methodologie?". Deelnemers gaan op de lijn staan en positioneren zichzelf op het bereik van 100% tevreden tot 0%. Er kunnen korte opmerkingen worden gemaakt om meer details te krijgen.

Leren:

In duo delen de deelnemers wat ze hebben geleerd van de workshop. Daarna brengt elk duo kort verslag uit aan de hele groep of laat een poster zien met hun leerervaringen.

Geef elke deelnemer een **post-it** waarop ze een concept moeten schrijven dat door de workshop is verduidelijkt, of kennis die dankzij de workshop is verworven. Post-its worden verzameld op de muur, gerangschikt en gegroepeerd zoals de deelnemers willen, getoond en becommentarieerd als een collectief werk.

Ritueel om af te sluiten:

De 3 Ury's ademhalingen: deelnemers staan in een cirkel, met gesloten ogen. De Joker nodigt hen uit om diep te ademen en stelt dan voor om een eerste diepe ademhaling op te dragen aan de voorbije generaties; een tweede ademhaling moet worden uitgeademd als een geschenk aan de gemeenschap die tijdens de workshop werd gecreëerd en een derde ademhaling wordt aan zichzelf opgedragen.

Ren naar het midden: de deelnemers gaan hand in hand in een cirkel staan. Dan kijken ze in elkaars ogen en rennen drie keer schreeuwend naar het midden en terug.

4.4 Houding van de Joker

Hier zijn enkele basisattitudes die we belangrijk vinden om als Joker te houden tijdens het voorbereiden en leiden van de IR/IC Dialoog workshop.

Bewustzijn

De Joker moet zich bewust zijn van de uitdagingen van de dialoog tussen religies en levensbeschouwingen en wat dit kan betekenen in een samenleving die gestructureerd is door ongelijkheid en onderdrukking. De Joker zou actief moeten werken aan het construeren van de idee dat uitdagingen in het kader van interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog niet enkel persoonlijk zijn, maar ook verband houden met structurele problemen. De focus ligt regelmatig op het stimuleren van wederzijds begrip, terwijl de basis vaak ongelijkheid is. Ook de sociale structuren en de daaraan gelinkte privileges en stereotypen die ongelijkheid bestendigen, moeten hierbij in vraag gesteld worden.

Maieutiek

De Joker moet niet oordelen over de oplossingen die door de groep voorgesteld worden, maar de groep voortdurend aanmoedigen om hun oplossingen in twijfel te trekken. Oordelen is een top-down relatie die niet strookt met het bevrijdingsproces dat we nastreven. Het stellen van problemen en vragen is het belangrijkste hulpmiddel om het bewustzijn van de groep en van het individu te vergroten. Dit is een delicaat en uitdagend evenwicht, want enerzijds wil je de groep steeds autonomer laten worden, anderzijds wil je bepaalde statements van individuen en groepen problematiseren, bijvoorbeeld uitspraken die verband houden met stereotypen, macht en privileges. De beste manier is het geven van open en echte vragen om mensen te helpen dieper op de kwestie in te gaan, te wijzen op de gevolgen, de tegenstrijdigheden, de implicaties, de impliciete aannames.

Flexibiliteit en het volgen van de groep

De Joker moet het werk kunnen aanpassen aan verschillende contexten, groepen en stappen in het proces en niet start zijn in het volgen van het opgestelde schema. Het pad dicht bij de groepsevolutie houden is ook de beste manier om effectief te zijn in verandering. Het kan helpen om een agenda op te stellen met een aantal opties voor het geval het eerste voorstel niet werkt. Het helpt ook om niet in angst te vervallen omdat je weet dat je een plan B hebt.

Observatie

Observatie speelt een sleutelrol in het aanpassen van de voorbereiding aan het proces in de specifieke groep op dat specifieke moment. De Joker moet een voorstel doen en vervolgens de reacties van de groep observeren en de volgende stappen aanpassen aan de hand van deze observatie. Observeren betekent hypothesen maken en de situatie niet star lezen, maar openstaan voor het onverwachte. Het helpt ook om de eigen observaties te bespreken met medebegeleiders om zo het proces beter en dieper te kunnen vatten.

Niet-oordelen

Een slimme Joker moet zich bewust blijven van wat er tijdens de oefeningen gebeurt. Het leiden van een groep is een constant proces van activiteiten voorstellen, reacties observeren, nieuwe hypothesen maken en het schema aanpassen op basis van de feedback. De rol van een Joker is niet om de groep of een deelnemer te evalueren of beoordelen, maar om te leren van de reacties van de groep of individuen en het voorstel aan te passen. Een gastvrije en niet-oordelende sfeer helpt mensen zich open te stellen en is een sterke praktijk voor dialogisch werk. Niet-oordelen staat niet gelijk aan neutraal zijn (zonder waarden), maar kiezen voor een maieutische houding (zie hierboven), het stellen van vragen en nog vragen en nog.

Objectiviteit - Neutraliteit - Onpartijdigheid

Vaak vragen mensen ons of de Joker wel of niet zijn/haar eigen ideeën over het geënceneerde probleem kan uiten. Boal zei dat Joker geen expert, professor, priester of politicus is... De houding is maieutiek, zoals al is uitgelegd.

Is het dan mogelijk voor de Joker om objectief te zijn, omdat hij/zij niet betrokken is bij de kwestie? Objectiviteit is onmogelijk omdat ieder van ons zijn eigen filters heeft, gecreëerd door de maatschappij, cultuur, specifieke ervaringen, enz. We lezen de wereld dus op een specifieke manier. Moet de Joker dan neutraal zijn? Zijn/haar taak is alleen maar om het debat te stimuleren en interventies te vergemakkelijken? Opnieuw zouden we nee zeggen: neutraal zijn betekent dat alle waarden hetzelfde zijn, we staan niet voor één kant, we geven niet om verschillen. Bovendien is neutraal zijn echt moeilijk, want de manier waarop we ons gedragen zit vol met onze waarden: de manier waarop we bewegen, waar we wel of geen aandacht aan besteden, hoe we spreken, het publiek stoppen, vragen stellen, vragen kiezen...

Wij stellen voor, volgens Boal, om de rol als onpartijdig in te vullen. Dit betekent dat de Joker ruimte moet geven aan elke mening in de zaal, zonder te manipuleren of te censureren. Maar tegelijkertijd moet hij/zij, op basis van de waarden die hij/zij heeft, vragen stellen en alle oplossingen op het toneel problematiseren. Onpartijdig betekent bijvoorbeeld dat als een Joker zelf zegt antiracistisch te zijn, dat deze wel een toeschouwer een racistische mening/oplossing laat uiten. Vervolgens vraagt de Joker aan het publiek of ze het er allemaal mee eens zijn en vestigt ij/zij de aandacht op de gevolgen van een racistische oplossing. De Joker kan ook zeggen dat hij/zij het er persoonlijk niet mee eens is, maar accepteert wel dat de persoon op het podium komt om zijn/haar idee voor te stellen. Soms zijn racistische meningen oppervlakkig, dus het is beter om ze in een dialoog te plaatsen en erover na te denken in plaats van ze te censureren. De Joker gelooft dat mensen bewuster kunnen worden door dialoog en is niet bang voor verschillen of tegengestelde ideeën.

Diversiteitsgericht

Naar onze mening voegen twee Jokers met verschillende achtergronden waarde toe aan de workshop, omdat ze verschillende perspectieven en gevoeligheden meebrengen en dit bevordert ook de dialoog in de groep.

4.5 Uitdagingen en voordelen

Het combineren van Theater van de Onderdrukten en interlevensbeschouwelijke dialoog kent enkele **uitdagingen** waar je best rekening mee houdt als je hiermee aan de slag wil gaan:

Als de groep **geen gemeenschappelijke taal** heeft, is het echt moeilijk om dieper in te gaan op de verbale uitwisseling en dit beperkt veel echte en diepgaande dialoog. We raden aan om dergelijke groepen niet samen te stellen of om bemiddelaars in te schakelen.

Wanneer een groep **intern een grote machtskloof heeft**, kan het gebeuren dat het zwakste deel zwijgt. We stellen voor in deze situatie het zwakste deel te versterken door bijvoorbeeld een tijdje apart te werken en dan weer samen te komen als de zwakste groep sterker is en duidelijke ideeën heeft om verder te gaan. De achtergrond van de Joker speelt ook altijd een rol. Hierdoor kan de groep, of bepaalde deelnemers, een machtsonevenwicht voelen ten opzichte van de Joker, zelfs als dit niet opzettelijk is.

Een andere situatie is wanneer tijdens een sessie Forumtheater **het publiek gemengd** is of er onderdrukkers en onderdrukten in de zaal zijn. Wat er kan gebeuren is dat onderdrukkers de situatie niet herkennen als onderdrukkend of proberen tussenbeide te komen om de onderdrukten het juiste gedrag voor te stellen. Op deze manier wordt Forumtheater een leersessie waarin de onderdrukkers het juiste gedrag laten zien dat de onderdrukten zouden moeten aannemen. Onze suggestie is dat de Joker in dat geval benadrukt wat er gebeurt en deze dynamiek zichtbaar maakt. Daarbij kunnen de onderdrukkers ondervraagd worden als ze geen onderdrukkingen op het toneel zien en waarom wel of niet. In bepaalde gevallen kunnen de eerlijke onderdrukkers de onderdrukking gedeeltelijk herkennen en iets nieuws leren of zelfs meer empathie voelen.

Het gebruik van Theater van de Onderdrukten en Forumtheater voor de interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog heeft echter zeker ook **voordelen**:

- Forumtheater is democratischer omdat iedereen tussenbeide kan komen, sprekend maar ook acterend.
- Het ritueel van theater creëert een container om beter om te gaan met emoties en tegengestelde ideeën; het is een apparaat waar verschillen gerespecteerd kunnen worden omdat iedereen aan de beurt komt om zijn/haar eigen mening of strategie te uiten.
- Er is geen competitie en het kader is dat van een gemeenschappelijk onderzoek en een gemeenschappelijk doel (onderdrukking te overwinnen).
- De meeste jongeren willen waarden en overtuigingen bespreken en er is in hun gewone leven weinig ruimte om dat in groepsverband te doen. Forumtheater kan hen zo'n ruimte bieden.

Activiteiten en oefeningen

In dit hoofdstuk bespreken we in totaal 10 oefeningen die een waardevolle invloed hadden op ons project en die we graag met jullie willen delen. Sommige oefeningen zijn geïnspireerd op het werk van Augusto Boal, andere zijn gaandeweg ontstaan door onze eigen ervaringen tijdens het werken aan dit project. Bij elke oefening geven we ook mogelijkheden voor varianten en aanpassingen.

Hoewel we slechts 10 van deze oefeningen hebben geselecteerd om te delen, is het essentieel om te erkennen dat dit slechts het topje van de ijsberg is. Wie meer wil weten over de veelheid aan oefeningen die we tijdens project To Believe or Not To Believe tegengekomen zijn of hebben gebruikt, kan verder lezen in dit document . Daarnaast kunnen we ook het boek "Games for Actors and Non-Actors" van Augusto Boal aanbevelen, dat een enorme inspiratie voor ons is geweest.

ALGEMENE VEREISTEN VOOR DE WORKSHOP

RUIMTE

een ruimte die geschikt is voor de groepsgrootte, comfortabel en rustig, indien mogelijk met een houten vloer om op te liggen. Als je van plan bent om in subgroepen te werken, is het handig om ook een aantal kleinere ruimtes te hebben om de groep op te splitsen.

APPARATUUR

Apparatuur: het kan zijn dat je muziek nodig hebt, in dit geval kan geschikte apparatuur nodig zijn.

DUUR

als ideale tijd voor dit project hebben we een tijdspad van 20 uur ontworpen. Minder tijd kan te kort zijn om een zinvol proces te ontwikkelen, terwijl meer tijd moeilijk kan zijn om mensen te werven en betrokken te houden

TIJD

de geschatte tijd per oefening is exclusief nabespreking en debriefing, tenzij anders aangegeven. Voor de nabespreking is het moeilijker om de tijd in te schatten, omdat de lengte van deze fase varieert afhankelijk van de groepsdynamiek en de emoties die naar boven komen. Het is de verantwoordelijkheid van de Joker om aan te voelen hoeveel tijd de deelnemers hiervoor nodig hebben.

GROEPSGROOTTE

het aantal mensen is bij voorkeur 12 tot 24 personen. Werken met minder deelnemers maakt het een uitdaging om sommige oefeningen uit te voeren en kan groepsinteracties beperken; een grotere groep maakt het moeilijker om iedereen aan het woord te laten en een warme groepssfeer te creëren.

OBJECTEN

sometimes we use objects or to enrich imagination or because they are necessary. You find the requirements in each exercise but feel free to add or not use if unnecessary.

1

MOLECULEN

Fase 1, groepsvorming en opbouw van vertrouwen

10 min

DOELSTELLINGEN

- Het ijs breken
- Informatie verkrijgen over de deelnemers op een zeer visuele en snelle manier
- Ervoor zorgen dat deelnemers elkaar leren kennen en zo werken aan het creëren van een veilige ruimte met vertrouwen tussen de deelnemers

BESCHRIJVING

Alle deelnemers zijn atomen die door de ruimte lopen. Telkens de Joker een kenmerk noemt, gaan ze in groepjes staan met de mensen met wie ze iets gemeen hebben en vormen ze zo moleculen. Dit wordt een aantal keer herhaald.

Mogelijke thema's zijn:

- Haarkleur
- Land van herkomst
- Moedertaal
- Kennis van de organisatie die de workshop organiseert
- Eerdere deelname aan Theater van de Onderdrukten of theateractiviteiten in het algemeen
- Hobby's
- Levensbeschouwing

2

HET STOPLICHT VAN VERWACHTINGEN

Fase 1, groepsvorming en opbouw van vertrouwen

15 min

DOELSTELLINGEN

- Zicht krijgen op de verwachtingen en angsten van de deelnemers tegenover de workshop
- Angst verminderen en deelnemers het gevoel geven dat ze hoofdrolspelers zijn in het proces

MATERIAAL

- Groene, roze en oranje post-its
- Een kartonnen stoplicht

BESCHRIJVING

Eerste deel

De deelnemers zitten in een kring. De Joker geeft iedereen verschillende gekleurde post-its en vraagt om het volgende erop te schrijven:

Groene Post-it: verwachtingen of wat we willen bereiken met deze workshop

Roze Post-it: angsten met betrekking tot de workshop, wat we niet willen.

Oranje Post-it: andere informatie die we belangrijk vinden en willen delen met de andere deelnemers.

Tweede deel

Om de beurt staan de deelnemers op en plaatsen hun post-its op de voorzien plaats van het kartonnen stoplicht. Ze delen de informatie die ze wensen met de andere deelnemers.

3

PORTRETTE

Fase 1, groepsvorming en opbouw van vertrouwen

20 min

DOELSTELLINGEN

- De deelnemers leren elkaar beter kennen
- Een klimaat van vertrouwen wordt gecreëerd
- Verzamelen van informatie (om de namen van alle deelnemers te kunnen onthouden)
- Voorbereiden van de deelnemers op de-mechanisatieoefeningen

BESCHRIJVING

De deelnemers worden in twee gelijke groepen verdeeld. De eerste groep vormt een binnencirkel, met hun gezicht naar de tweede groep, die de buitencirkel wordt genoemd. Iedereen heeft dus één persoon voor zich staan. De mensen uit de buitencirkel krijgen iets om mee te tekenen. De mensen uit de binnencirkel houden een blanco stuk papier vast met iets stevigs eronder, zodat de mensen uit de buitencirkel op dit stuk papier kunnen tekenen.

Tijdens de oefening gebeuren er twee dingen: de Joker stelt telkens een vraag. De mensen uit de binnenste cirkel beantwoorden de vraag. De mensen uit de buitenste cirkel luisteren naar het antwoord van de mensen uit de binnenste cirkel en tekenen terwijl een deel van het portret van de persoon die voor hen staat. De Joker vertelt ook telkens welk deel van het portret ze moeten tekenen. De deelnemers hebben telkens maar 30 seconden om de vraag te beantwoorden of om het detail te tekenen.

Nadat alles is getekend, blijft de binnenste cirkel op zijn plaats terwijl ze (een deel van) hun portret vasthouden. De buitenste cirkel beweegt naar de persoon aan de linkerkant en werkt verder aan het portret. De buitenste cirkel blijft bewegen tot het portret af is of tot ze de persoon ontmoeten bij wie ze begonnen zijn.

Een lijst met vragen die de Joker kan stellen:

- Als je overal ter wereld naartoe zou kunnen gaan, waar zou je dan naartoe gaan? (terwijl je de lippen tekent)
- Als je een dier was, welk dier zou je dan zijn? (terwijl je de ogen tekent)
- Als je 10 miljoen euro had, waar zou je dat aan uitgeven? (terwijl je de wenkbrauwen tekent)
- Als je met iemand in de wereld zou kunnen praten, wie zou dat dan zijn? (terwijl je de oren tekent)
- Als je in een willekeurige periode van de geschiedenis zou kunnen leven, wanneer zou dat dan zijn? (terwijl je het haar tekent)
- Als je iets aan jezelf zou kunnen veranderen, wat zou je dan veranderen? (terwijl je de neus tekent)
- Als je één dag mocht overdoen, welke dag zou je dan kiezen? (terwijl je een aanvulling tekent)

DOELSTELLINGEN

- Bevorderen van empathie
- Deelnemers beter leren kennen

BESCHRIJVING

De groep vormt duo's.

Eerste deel

Persoon A heeft 3 minuten om persoon B te interviewen met als doel deze persoon beter te leren kennen.

Tweede deel

Elke persoon A verzamelt zich, maakt een cirkel en sluit zijn ogen. De Joker begeleidt hen om in de schoenen van persoon B te kruipen, om in het personage te stappen. De Joker kan dingen zeggen als:

"herinner de gehoorde antwoorden, probeer de wereld van persoon B te achterhalen... misschien is hij/zij anders dan jij of niet... je hebt naar ze geluisterd maar ook inzicht gehad... dus probeer je de hele persoon voor te stellen... probeer dan, in plaats van deze persoon te zien, hem of haar te worden, de wereld waar te nemen als persoon B, te voelen als persoon B. Als je er klaar voor bent, open dan je ogen."

Derde deel

Nu gaat persoon A terug naar persoon B en begint zijn/haar verhaal in de eerste persoon te vertellen:

"Hallo, mijn naam is (de naam van persoon B), ik studeer..., ik heb (g)een relatie... ik hoop... ik ben bang voor..."

Vierde deel

In duo wisselen de deelnemers uit over de ervaring: hoe was het om persoon B te zijn, wat ontdekte je als A als gelijkaardig aan je eigen leven, hoe accuraat was de invulling van persoon B door persoon A...

Daarna keren de rollen om en begint de cyclus opnieuw, maar nu is het persoon B die persoon A interviewt.

5

ZESTIG SECONDEN

Fase 3, Luistervaardigheden en stereotypen
deconstrueren

15 min

DOELSTELLINGEN

- Ritme bevorderen
- Reflecteren over de sociale druk van de omgeving

BESCHRIJVING

De deelnemers staan in een cirkel met hun ogen dicht. Op het signaal van de Joker begint elke deelnemer mentaal te tellen van 1 tot 60, waarbij ze precies 60 seconden proberen te tellen. Als een deelnemer 60 telt, gaat hij/zij op de grond zitten.

Uiteraard zal iedereen op een ander moment gaan zitten, omdat het onmogelijk is voor iedereen om in hetzelfde tempo te tellen. De mensen die blijven staan zullen zich onbewust onder druk gezet voelen om sneller te tellen, omdat ze het geluid zullen opvangen van degenen die eerder zijn gaan zitten.

Reflectie na de activiteit:

1. Hoe voelde het om de oefening te doen?
2. Voelde je druk om te gaan zitten toen je hoorde dat anderen gingen zitten?

Je kan tijdens de reflectie ook de link leggen met het thema levensbeschouwing:

1. Kan je de link leggen met deze oefening en je eigen religie of levensbeschouwing? Voel je dat de context ook enige druk uitoefent? Op welke manier is dat dan?
2. Als je geboren was in een ander land (andere context), zou je levensbeschouwing dan anders zijn?
3. Is er een waarde of principe dat voor jou onwrikbaar is en waarvan je gelooft dat je hier steeds hetzelfde over blijft denken, hoezeer de context ook verandert?

6

POLEMIEK - CONTROVERSE - DEBAT - DIALOOG

Fase 4, Kernactiviteiten over dialoog

45 min

DOELSTELLINGEN

- Kennismaken met de concepten polemieik, controverse, debat en dialoog
- Ervaren van het verschil tussen de concepten polemieik, controverse, debat en dialoog

MATERIAAL

- Vier (grote) vellen papier
- Stiften

VOORBEREIDING

Als begeleider is het belangrijk om voordien de achtergrondinformatie over polemieik, controverse, debat en dialoog uit hoofdstuk 1 in deze toolkit door te nemen.

BESCHRIJVING

Eerste deel

In de kamer liggen vier vellen: één met polemieik, één met controverse, één met debat en één met dialoog erop geschreven.

De Joker legt elk concept uit, beginnend met polemieik, daarna controverse, vervolgens debat en tot slot dialoog. Op de vellen papier schrijven de deelnemers associaties op die ze bij de woorden maken. Deelnemers met een andere moedertaal kunnen ook zoeken naar een vertaling van de concepten in hun moedertaal en dit telkens op het blad schrijven.

Tweede deel

Als de Joker vindt dat de concepten en het onderscheid ertussen duidelijk zijn, moeten de deelnemers nu proberen de concepten uit te beelden.

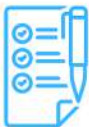
De Joker begint met één persoon te vragen: hoe zou jij polemieik uitbeelden? Deze deelnemer begint met het maken van een beeld met het eigen lichaam en één voor één sluiten de andere deelnemers hierbij aan en maken het beeld van polemieik compleet. Hetzelfde wordt herhaald met controverse, vervolgens debat en tot slot dialoog. De idee is om deze volgorde aan te houden en te zien hoe opener de lichaamshouding telkens wordt.

DOELSTELLINGEN

- De angst voor improvisatie wegnemen
- Reflectie bevorderen
- Theatrale beleving van dialoog op een zeer luchtige en "speelse" manier. Het is belangrijk om die luchtigheid te benadrukken om te voorkomen dat iemand beledigd wordt

MATERIAAL

- Een zakdoek of sjaal

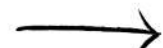
VOORBEREIDING

- Als begeleider is het belangrijk om voordien de achtergrondinformatie over polemieken, controversen, debat en dialoog uit hoofdstuk 1 in deze toolkit door te nemen.
- De Joker zoekt best voordien de verschillende levensbeschouwingen in de oefeningen even op om vooroordelen weg te nemen en om de situatie beter in te schatten en te begrijpen.

BESCHRIJVING*Eerste deel - Opwarmspel*

De deelnemers worden verdeeld in twee rijen van gelijke aantallen en positioneren zich elk aan een kant van de zaal tegenover elkaar.

De Joker legt uit dat ze het klassieke "zakdoekspel" gaan spelen. Elk lid van een rij krijgt een ander nummer. De Joker staat op gelijke afstand tussen de twee rijen en houdt een zakdoek of sjaal vast. Telkens de Joker een nummer roept, proberen de twee mensen met dat nummer (één uit elke rij) de zakdoek te pakken te krijgen en terug te keren naar de eigen rij. Wie erin slaagt de zakdoek naar de eigen zone (rij) terug te brengen, verdient een punt voor het eigen team. Wie er niet in slaagt de zakdoek terug te pakken, mag proberen de andere persoon die de zakdoek wel gepakt heeft, te tikken voordat deze de eigen rij bereikt heeft. Wie daarin slaagt, wint zelf het punt voor het eigen team.

Na het afroepen van een paar nummers legt de Joker uit dat vanaf nu telkens twee nummers afgeroepen worden. Hiervan is één deelnemer van elk team het paard en de andere de ruiter. Het paard draagt de ruiter op de rug en deze zal proberen de zakdoek te pakken voordat de ruiter van het andere team dat doet. Ze kunnen de zakdoek alleen stelen als ze in de positie van paard en ruiter zijn. Ze bepalen zelf wie welke rol opneemt.

Na een paar keer legt de Joker uit dat vanaf dan telkens drie nummers afgeroepen worden. Hiervan vormen twee deelnemers per team een stoel en de derde gaat erop zitten. De rest van de dynamiek is hetzelfde.

Als de Joker tot slot vier getallen roept moeten ze een vliegtuig maken waarbij twee deelnemers een zitplaats maken met hun handen, de derde hierop steunt met de borst en de vierde de staart van het vliegtuig maakt door de voeten van de derde vast te houden.

Tweede deel - Improvisatie

De Joker roept een nummer en twee mensen verlaten hun respectievelijke rijen. Als ze dicht bij de Joker zijn, roept deze "Stop" en bevriezen de twee mensen op een paar meter van de zakdoek. Op dat moment vertelt de Joker een conflictsituatie en moeten de twee mensen die bevroren waren ter plekke improviseren, zonder voorbereiding en zonder te beslissen welke rol ieder van hen speelt. Ze moeten gewoon beginnen met improviseren en het voorstel van de ander accepteren, zonder de zakdoek uit het oog te verliezen. De Joker laat de twee een beetje improviseren en zegt na een tijdje "ga je gang" waarna de twee "improvisatoren" opnieuw moeten rennen om de zakdoek te pakken volgens de vorige dynamiek. Het is opnieuw mogelijk dit ook met twee of drie nummers te doen, waarbij iedereen een ander personage in de situatie kan voorstellen.

Mogelijke conflictsituaties zijn:

1. Doop van een kind. De vader is katholiek en wil het doen, de moeder definieert zichzelf als agnost en wil het liever niet doen en heeft liever dat het kind beslist als het 18 jaar is.
2. Een arts en een Getuige van Jehova die een bloedtransfusie nodig heeft, maar dit weigert om religieuze redenen.
3. Discussie tussen een koppel, voor haar is het om religieuze redenen belangrijk om maagd te zijn bij het huwelijk en hij begrijpt het niet.
4. Zwangere tiener vraagt haar vader, die arts is, om een abortus bij haar uit te voeren. Hier worden twee nummers genoemd en iedereen moet een personage spelen.
5. Huwelijk tussen een gelovig en een niet-gelovig persoon. Hier worden drie nummers genoemd.
6. Een hindoe, een boeddhist, een jood, een moslim en iemand met een passie voor vlees moeten het menu bepalen voor een belangrijk diner. Hier worden vijf nummers genoemd.

Derde deel - Debriefing

Reflectie na de activiteit: het is belangrijk om de deelnemers de tijd te geven om te bespreken wat ze hebben gevoeld, gezien, ervaren en nagedacht naar aanleiding van de activiteit. Wat is er gebeurd in elk van de ontstane situaties? Is het in elk van de gevallen gelukt om het bestaande conflict op te lossen? Zo ja, welke strategieën zijn er gebruikt?

En als de conflicten niet konden worden opgelost, wat denken we dan dat de reden is?

De begrippen dialoog, debat, controversie en polemieken worden op dit moment geïntroduceerd en we analyseren de verschillende improvisaties in relatie tot deze begrippen.

BOM, SCHILD EN TALISMAN

Phase 5, Kernactiviteiten over levensbeschouwingen

10 min + 30 min

DOELSTELLINGEN

- Activeren van individuele reflectie en groepsreflectie
- Aandacht voor anderen bevorderen

BESCHRIJVING

Eerste deel

De deelnemers staan in een cirkel, heel dicht bij elkaar. De Joker vraagt elk van de deelnemers om in hun hoofd (en zonder iets te zeggen) drie mensen uit de groep te kiezen en hen elk een nummer (1, 2 of 3) toe te wijzen.

De Joker vraagt de deelnemers om snel door de ruimte te gaan lopen (door elkaar, in verschillende richtingen). Als ze een stukje gelopen hebben, vertelt de Joker dat de persoon die nummer 1 heeft gekregen een bom is die elk moment kan ontploffen. Het is dus de bedoeling om zo ver mogelijk weg te blijven van deze persoon. De persoon met het nummer 2 is het schild, de enige die hen kan beschermen tegen de ontploffing van de bom. Hiervoor moeten ze dus zorgen dat het schild zich steeds tussen zichzelf en de bom bevindt. Persoon nummer 3 is de talisman, hun geluksbrenger. Als de bom ontploft, moeten ze proberen zo dicht mogelijk bij hun talisman te zijn.

De drie voorwaarden worden geleidelijk, één voor één geïntroduceerd. Uiteindelijk proberen de deelnemers snel door de ruimte te bewegen en aan alle drie de voorwaarden te voldoen. De Joker zet ze aan door te schreeuwen: "Waar is je bom?! Blijf ervan af! Waar is je talisman? Blijf er dichtbij!" Na een tijdje kondigt de Joker aan dat over 30 seconden de bom zal ontploffen en iedereen zal doden die niet veilig is bij hun talisman. Dan begint het aftellen, terwijl de beweging van de groep hectischer wordt. Aan het einde van het aftellen roept de Joker: "Boooooom!" en de groep bevriest. Op dat moment vraagt de Joker aan enkele deelnemers waar hun bom, schild en talisman zijn, om te begrijpen wie er veilig was voor de bom.

Tweede deel

De deelnemers blijven op dezelfde positie staan. De Joker vraagt hen nu om de activiteit te koppelen met hun eigen levensbeschouwing. Wat zou een talisman voor hen kunnen zijn? Welke waarde, principe of regel is voor hen fundamenteel? Wat geeft betekenis aan hun leven? Wat willen ze kost wat kost verdedigen?

Vervolgens vraagt de Joker om na te denken over de bom. Wat zou hun talisman in gevaar kunnen brengen? Denk hierbij aan sociale druk van de meerderheid of van peers, oordelen en vooroordelen, onverschilligheid, de media...

Tot slot denken ze ook na over hun schild: wat kan hen beschermen of hoe kunnen ze verdedigen waar zij in geloven? Denk hierbij aan familie, vrienden, een levensbeschouwelijke gemeenschap, organisaties...

De bom, het schild en de talisman zijn concepten die gebruikt kunnen worden als een toegankelijke manier om het praten over levensbeschouwing te introduceren. Het maakt het mogelijk om op een indirecte manier na te denken over waarden en overtuigingen (talisman), zaken die hun waarden en overtuigingen kunnen bedreigen (bom) en zaken die hen kunnen beschermen (schild).

Derde deel

Eerst oefenen de deelnemers in duo's de techniek van het boetsen van het lichaam (sculpturen). Hierbij werken ze samen om een woord, concept of personage visueel voor te stellen, waarbij één persoon de beeldhouwer is die de andere zoals klei in positie kneedt. Dit duurt ongeveer 7 minuten.

Daarna komen 2 duo's bij elkaar en vormen groepjes van 4. Elk om beurt nemen ze de rol van beeldhouwer op.

- De eerste beeldhouwer boetseert de groepsgenoten om een beeld uit een bekende film te maken.
- De tweede beeldhouwer haalt de reflecties uit de activiteit "Bom, schild, talisman" terug en proberen de groepsgenoten te modelleren om de waarde, het principe of de fundamentele regel in hun levensbeschouwing vorm te geven.
- De derde beeldhouwer zal de groep modelleren om vorm te geven aan wat ze eerder als "bom" benoemd hebben, datgene waarvan ze geloven dat het hun talisman in gevaar kan brengen.
- De vierde beeldhouwer zal de groep (de klei) modelleren zodat deze het "schild" kan voorstellen waar iemand toevlucht toe kan zoeken om te beschermen waar iemand in gelooft.

Elke groep experimenteert met de verschillende sculpturen en deelt ze dan met de grotere groep.

Vierde deel - reflectie

Hoe was het? Hoe voelde je je? Welke uitdagingen kwam je tegen? Wat ontdekte je over jezelf en elkaar? Was het beter om de beeldhouwer of de klei te zijn? Wat voelde je als je klei was?

DOELSTELLINGEN

- De deelnemers laten nadenken over wat ze belangrijk vinden
- De deelnemers laten reflecteren over wat anderen belangrijk vinden
- Het lichaam opwarmen door te bewegen
- Het creëren van een groepsgevoel

MATERIAAL

- Ballonnen (één voor elke deelnemer en wat extra voor het geval ze kapot springen)
- Stiften om op de ballonnen te kunnen schrijven

BESCHRIJVING

Iedereen krijgt een ballon. Op deze ballon schrijft elke deelnemer wat hij/zij de belangrijkste waarde in het leven vindt. Zorg ervoor dat de deelnemers genoeg tijd hebben om na te denken over welke waarde het belangrijkste is. Afhankelijk van de behoeften van de groep kan er eerst een gesprek over waarden plaatsvinden, maar dit is geen voorwaarde om de oefening te laten slagen.

Als alle deelnemers hun belangrijkste waarde op de ballon hebben geschreven, symboliseert deze ballon vanaf nu deze waarde. De Joker vertelt de deelnemers dat ze goed voor hun waardeballon moeten zorgen, omdat deze heel breekbaar is: hij kan ontploffen of wegwaaien door de wind.

De taak is nu om de eigen ballon in de lucht te houden door er telkens zachtjes tegenaan te tikken, met de nadruk op zachtjes. Deelnemers lopen door elkaar heen, maar blijven gefocust op de eigen waardeballon om deze in de lucht te houden.

Na een paar minuten geeft de Joker het signaal dat iedereen duo's mag vormen. Eerst kiest elk duo willekeurig één ballon om samen in de lucht te houden. Als dat lukt, mogen ze proberen om samen beide ballonnen in de lucht te gooien, opnieuw zonder de grond te raken.

Als je wilt dat de paren willekeurig worden gevormd, kan je bij het uitdelen van de ballonnen steeds twee ballonnen in dezelfde kleur selecteren, waarmee de deelnemers dan hun match moeten vinden.

Als de groep oneven is, kan de Joker zich bij de groep voegen.

Na een paar minuten roept de Joker stop en gaat iedereen in een kring staan. Elke deelnemer vertelt nu aan de groep welke waarde hij/zij heeft opgeschreven en waarom deze waarde nu de belangrijkste is.

De begeleider kan aanvullende vragen stellen:

- Heb je ooit het gevoel gehad dat deze waarde werd aangetast?
- Denk je dat deze waarde ook belangrijk is voor anderen?

Dan kiest de groep samen één waardeballon waar iedereen het over eens kan zijn. De groep blijft in een kring staan en raakt elkaars handen aan. De ballon wordt in de lucht gegooid in het midden van de kring. Het is de bedoeling dat de groep, zonder verbaal te communiceren, ervoor zorgt dat de ballon in de lucht blijft. Het doel is om de kring zo dicht mogelijk bij elkaar te houden, daarom mag er telkens maar één persoon de kring in om de ballon omhoog te tikken. Als dit lukt met één ballon, is het mogelijk om een tweede of zelfs derde ballon toe te voegen. Zo leert de groep elkaar aanvoelen: wie stapt er naar voren om de waardeballon in de lucht te houden? Daarnaast werkt de groep ook samen aan hetzelfde doel: de waardeballon in de lucht houden.

DOELSTELLINGEN

- Sensibiliseren voor macht
- Verschillende ideeën over macht delen met elkaar

MATERIAAL

- Verschillende stoelen (Boal gebruikte er 7)
- 1 Tafel
- 1 Fles

BESCHRIJVING*Eerste deel*

De Joker zet verschillende stoelen naast elkaar en dan een tafel en een fles op de tafel. Alle stoelen hebben min of meer dezelfde macht, het maakt niet uit op welke stoel iemand zou gaan zitten. Vervolgens vraagt de Joker een vrijwilliger om de voorwerpen zo te rangschikken dat één stoel de persoon die erop zit meer macht kan geven tegenover de andere stoelen. Alle voorwerpen mogen verplaatst worden, maar er mag niets weggenomen worden.

Tweede deel

De gemaakte opstelling wordt behouden. De Joker nodigt vervolgens de deelnemers vrijwillig uit om zichzelf één voor één zo te positioneren in de opstelling opdat ze maximale macht zouden krijgen. Hierbij mogen ze niets aan de opstelling zelf veranderen, deze moet identiek blijven. De eerste persoon plaatst zich in de gemaakte opstelling om maximale macht voor zichzelf te verkrijgen. De tweede persoon die zich wil integreren in de structuur mag niets veranderen aan de opstelling van de tafel, fles en stoelen noch aan de positionering van de eerste persoon, maar moet nu zelf proberen om door middel van de eigen positie zo maximaal mogelijk macht te krijgen in de opstelling. En zo verder.

Derde deel

Debriefing over wat er is gebeurd en hoe we het interpreteren. Hierbij kan de link gelegd worden met bestaande machtsstructuren in de samenleving in verschillende contexten (theater, onderwijs, levensbeschouwelijke plaatsen, werkvloer, openbare plaatsen, thuis...). De plaats waar je zit, bepaalt een zekere macht, en dat is wat dit spel onderzoekt.

Chapter **6**

Conclusie
Geleerde lessen

Het is niet eenvoudig om een groep jongeren in Europa voor te stellen om samen te komen om over hun levensbeschouwing te gaan praten. Als ze dan ook nog te horen krijgen dat ze daarvoor een theatrale methode gaan gebruiken, wordt het helemaal ingewikkeld. Levensbeschouwing kan een ongemakkelijk onderwerp zijn. Maar wij geloven dat het van vitaal belang is om dit onderwerp aan te pakken, omdat nadenken over en praten over onze levensbeschouwing ervoor zorgt dat we onszelf en anderen beter leren kennen. Het helpt bij het opbouwen van onze persoonlijke identiteit en een groepsidentiteit. Bovendien kan het uitwisselen over levensbeschouwing helpen om stereotypen en vooroordelen te doorbreken en conflicten te voorkomen die nu vaak als levensbeschouwelijk worden bestempeld.

De ervaringen van de TBnTB-workshops in de drie landen hebben ons enkele belangrijke inzichten gegeven over het aan de slag gaan met Theater van de Onderdrukten in het kader van interlevensbeschouwelijke dialoog. We bespreken hieronder 10 van deze inzichten.

01

Het is essentieel om te werken aan het creëren van een veilige ruimte of safe space. Interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog raken gevoelige onderwerpen. Het is onmogelijk om een dialoog te creëren als de deelnemers bang zijn om beoordeeld te worden of als er een soort sociale druk in de groep is. Het is daarom essentieel om te werken aan kennis, vertrouwen en vrijheid van meningsuiting, altijd binnen een kader van respect en tolerantie.

02

Het is belangrijk dat er geen duidelijke machtsverschillen zijn binnen de groep, want die kunnen het evenwicht verstoren en de dialoog bemoeilijken. In het ergste geval kan dit ertoe leiden dat de scènes die tijdens de sessie Forumtheater gebracht worden de onderdrukking bevestigen in plaats van te doorbreken.

We leven in samenlevingen die gebaseerd zijn op ongelijke toegang tot gezondheidszorg, onderwijs, huisvesting, arbeidsmarkt, massamedia, besluitvorming, de mogelijkheid om de stem te laten horen, enz. We hebben verschillende privileges en machtsposities, afhankelijk van de sociale groepen waartoe we behoren en kenmerken zoals geslacht, leeftijd, ras, sociale klasse, seksuele geaardheid, maar ook levensbeschouwing.

De eerste stap voor een eerlijke dialoog is om de macht weer in evenwicht te brengen, de stereotypen uit te dagen en een eerlijke gemeenschappelijke basis te creëren, met wederzijds respect voor de behoeften van elk en voor de mensenrechten. Pas als er sprake is van een gemeenschappelijke basis en een zekere symmetrie (zie ook hoofdstuk 1), is dialoog mogelijk. Soms gaat deze stap gelijk met strijd. Want waar sprake is van een groot belangenconflict en een grote machtsongelijkheid, zijn dialoog en strijd met elkaar verbonden. Denk bijvoorbeeld aan Martin Luther King of Gandhi.

Als er in de groepssamenstelling grote machtsverschillen zijn, kan je als volgt te werk gaan:

- Verwelkomen, benoemen en bekrachtigen van alle aanwezige identiteiten
- Bewustmaking over machtsverschillen en het effect op het leven van mensen
- De homogene zwakste groepen het woord geven om intern de relatie met de machtigste te bespreken.
- In sommige gevallen kan het beter zijn om eerst met meer homogene groepen te werken en hen te versterken, vooraleer de stap gezet wordt naar een meer gemengde groep.

Dit is de eerste stap: het machtsevenwicht herstellen en vervolgens een gemeenschappelijke basis creëren. Pas dan is het mogelijk om de stap te zetten richting een interlevensbeschouwelijke dialoog.

Voorbeeld uit de praktijk:

In één van de activiteiten van Axcent waren alle begeleiders witte, middenklasse vrouwen terwijl alle deelnemers tienerjongens waren met een migratieachtergrond, wonend in een kwetsbare buurt. Dit zorgde voor een zekere spanning en de deelnemers namen niet ten volle deel aan de activiteiten. We veranderden de situatie door te stoppen met de activiteiten die we hadden gepland, met de groep te gaan zitten en de deelnemers te vragen hoe we samen verder konden gaan.

Taal kan ook leiden tot een machtsongelijkheid. In het project werkte Axcent met jongeren met een recent migratieverhaal en anderen van de tweede en derde generatie. De laatsten spraken vloeiend Frans of Nederlands, terwijl degenen met een recente migratieachtergrond Engels of andere talen gebruikten om zich uit te drukken. We pasten de oefeningen aan en namen tijd voor vertaling, zodat alle jongeren volledig konden deelnemen.

03

Enkele reflecties over de groepssamenstelling:

Voor een interreligieuze/interlevensbeschouwelijke ervaring is het ideaal om een groep deelnemers te hebben die wordt gekenmerkt door **diversiteit in levensbeschouwing, cultuur en geslacht**. Deze diversiteit helpt om individuele overtuigingen, verhalen en ervaringen te delen, waardoor de activiteiten veel rijker worden. Het is ook mogelijk om met minder diverse groepen te werken. In dit geval is het nodig om extra diversiteit, ervaringen en getuigenissen toe te voegen in de oefeningen of de voorbeelden. Dit punt lijkt misschien in tegenspraak met het punt hierboven over machtsverschillen. Wij geloven echter dat de verschillen in groepssamenstelling een verrijkend element kunnen zijn voor de groep en het project. Tegelijkertijd moet erover gewaakt worden dat deze diversiteit geen machtsverschillen impliceert of in ieder geval geen machtsverschillen die zo uitgesproken zijn dat ze het werk bemoeilijken.

De activiteiten in deze toolkit zijn ontworpen voor **adolescenten en jongeren**. Het is zeker ook mogelijk om de methodologie toe te passen met andere doelgroepen, zoals kinderen of volwassenen. Hierbij is het belangrijk om rekening te houden met het feit dat de leeftijd van de deelnemers verschillende manieren van bewustwording van onderdrukking met zich meebrengt en ook een verandering in de onderdrukkers kan laten zien.

In dit project richtten we ons specifiek op **jongeren met een migratieachtergrond**. We werkten met eerste generatie nieuwkomers (geboren in het land van herkomst, recent aangekomen), maar ook jongeren met een migratieachtergrond van de tweede of derde generatie. De ervaringen en integratieprocessen van deze jongeren zijn zeer divers. Als begeleider is het daarom noodzakelijk om rekening te houden met verschillende interesses, prioriteiten en/of moeilijkheden die tijdens de implementatie van de activiteiten kunnen optreden en hierop in te spelen.

De taalkundige en culturele barrière is een ander aspect om rekening mee te houden bij de uitvoering van dergelijk project. Als deze bestaat, moet er gezocht worden naar instrumenten of strategieën om deze barrière te minimaliseren. Vaak zijn er in de groep zelf jonge mensen aanwezig die de brug kunnen slaan tussen verschillende talen en culturen en als echte taalkundige en culturele bemiddelaars kunnen fungeren tussen hun leeftijdsgenoten.

Theater van de Onderdrukten is een methodologie die emotionele betrokkenheid toestaat en die direct contact maakt met de emoties en gevoelens en met de levensverhalen van de deelnemers. In die zin moeten we heel attent zijn op mogelijke trauma's die de jongeren met wie we werken met zich meedragen. Als hen gevraagd wordt om doorleefde verhalen te vertellen, kan het trauma worden gewekt. In dit geval stellen we voor om het soort verhalen te beperken, om hulp te krijgen van professionals die opgeleid zijn om hiermee te werken of om andere methoden te gebruiken zoals de levensboom, een methodologie ontwikkeld door Ncazelo Ncube en David Denborough of beschermjassen, ontwikkeld door Kitlyn Tjin A Djie.

04

Timing en volgorde van de workshops: we hebben vastgesteld dat een methodologie als Theater van de Onderdrukten een zekere continuïteit vereist. Het is een proces, gebaseerd op gedeelde verhalen en het uitlokken van emoties en reacties. Als je ervoor kiest om in verschillende sessies te werken, zorg er dan voor dat deze niet langer dan een week uit elkaar liggen.

Bij het plannen van workshops is het belangrijk om acties in te bouwen die betrokkenheid aanmoedigen om zo te voorkomen dat mensen vroegtijdig afhaken. Om de intensiteit te verhogen, kan je ook een residentieel verblijf als setting kiezen, maar we zijn ons ervan bewust dat dit niet altijd mogelijk is.

Wat betreft het ideale aantal uren is het moeilijk om een precies aantal te geven, omdat dit sterk afhangt van de beginsituatie. Om het hele proces te volgen dat Theater van de Onderdrukten door middel van Forumtheater voor ogen heeft, denken we dat minimaal 20 uur nodig is. De hierboven genoemde uitdagingen (machtsverschillen, taalbarrières, trauma's, etc.) kunnen betekenen dat er meer tijd nodig is.

Bij het uitwerken van de workshop is het raadzaam om ook na te denken over hoe je na afloop van de workshops verder kan werken met de groep. De banden die zijn ontstaan zijn sterk en de workshop kan een aanleiding zijn om met de deelnemers verder te blijven werken aan het thema van de interlevensbeschouwelijke dialoog.

05

Het kiezen van **een passende, aantrekkelijke naam** voor de activiteit: verwijzingen naar religie, levensbeschouwing of theater zijn begrippen die ver af staan van de interesses van jongeren. Bij het uitvoeren van dit project hebben we nagedacht over hoe we de activiteit op een aantrekkelijke manier konden presenteren voor jongeren. We schraptten deze woorden van de affiches en legden het doel van het project grondiger uit bij de inschrijving of tijdens de eerste sessie. Een creatieve naam kan de sleutel zijn tot voldoende deelnemers

06

Wij geloven dat Theater van de Onderdrukten ideaal is voor het creëren van ruimte voor reflectie, het zoeken naar oplossingen en het uitwerken van alternatieven voor de problemen die ontstaan door onbegrip tussen mensen met verschillende religies en levensbeschouwingen. De activiteiten die via deze methodologie worden voorgesteld, bieden de mogelijkheid om de identiteit en het verleden van mensen te onderzoeken en uit te drukken: wat is belangrijk voor mij, wat zijn mijn waarden? Het is een methodologie die helpt om emoties, persoonlijke verhalen en ervaringen te delen.

Soms is het in een groep echter belangrijker om eerst bruggen te slaan, vooraleer te beginnen praten over ongelijkheid of te werken aan situaties van onderdrukking. In die gevallen is het beter om te beginnen met andere werkvormen of activiteiten en pas in een later stadium over te gaan op Theater van de Onderdrukten.

07

Tijdens de ervaring vinden we het nodig om **het begrip "interlevensbeschouwelijk"** uit te leggen en ons te verdiepen in wat dialoog wel of niet is. In het begin kan het concept of het onderwerp ver weg of abstract zijn, maar als je begint te werken, wordt het dichtbij en raakt het iedereen, zelfs deelnemers die in eerste instantie denken dat ze niets te delen hebben over dit onderwerp.

De kennis van de verschillende levensbeschouwelijke en religieuze tradities van de deelnemers komt tot stand tijdens de interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog. Er moet rekening mee worden gehouden dat deze kennis uit het persoonlijke komt, dat wil zeggen uit de ervaring en overtuigingen van elke persoon. Deze kennis kan aangevuld worden met andere activiteiten die de deelnemers een meer globale visie op pluraliteit en levensbeschouwingen geven. Een krachtig element is de "gouden regel", een gemeenschappelijke basis die in alle levensbeschouwelijke en religieuze tradities aanwezig is.

08

De rol van de Joker (facilitator) is fundamenteel. De Joker moet onpartijdig zijn en in staat zijn om Theater van de Onderdrukten te verbinden met de interlevensbeschouwelijke dialoog. Om ervoor te zorgen dat de ervaring van hoge kwaliteit is, is het belangrijk dat de Joker getraind is op beide gebieden. Of je kan ook werken met twee facilitators die elkaar aanvullen.

09

Voor de **evaluatie** is het een meerwaarde om de jongeren zelf te laten meewerken aan het opstellen van de eigen evaluatievragenlijst. Het resultaat hiervan heeft een grotere impact dan een standaard evaluatie. We gingen zelf aan de slag met de methode van "the most significant change" (MSC) waarbij de deelnemers tijdens en na de ervaring bevestigd werd over de impact en veranderingen op verschillende domeinen (denken, handelen, in interacties met anderen...). Deze methode is complexer, maar de verzamelde getuigenissen hebben vaak een grotere waarde en tonen de mogelijke impact op verschillende domeinen.

10

Informele bijeenkomsten zoals samen koffiedrinken of het samen vieren van levensbeschouwelijke feesten kunnen heel sterk en verbindend zijn en zijn zeker van toegevoegde waarde voor het project. Deze bijeenkomsten bevorderen uitwisseling en verbinding tussen de deelnemers, maar ook tussen deelnemers en begeleider. Bovendien leer je als begeleider de deelnemers ook op een andere manier kennen en krijg je inzicht op de impact in de praktijk van wat in het project geleerd werd.

Referenties

**Bibliografie
en relevante
websites**

HOOFDSTUK 1 – WAT ZIJN INTERRELIGIEUZE EN INTERLEVENS BESCHOUWELIJKE DIALOOG?

- Hicham Abdel Gawad, *Musulmans et chrétiens. Pistes pour un dialogue sans angélisme ni pessimisme*, La Boîte à Pandore, 2018
- Andrea Aguti "La questione della verità" ([link](#))
- *The Im-possibility of Interreligious Dialogue*. By Cornille, Catherine. Pp. xii, 265, New York, Crossroad, 2008
- <https://www.fttr.it/fascicolo-3-14/>: Enrico Riparelli, Percorsi di dialogo interreligioso: R. Panikkar, E. Lévinas, P. Ricoeur (An analysis of these 3 main thinkers)
- https://www.centroastalli.it/wp-content/uploads/2022/09/Astalli_Incontri_2022.pdf (a series of fact-sheets on different religions)
- KAICIID: <https://connect2dialogue.org/promising-practice/>
- Eurobarometer: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2251>
- Critical Justice Theory: <https://vu.nl/en/about-vu/faculties/faculty-of-religion-and-theology/more-about/decolonizing-interreligious-studies-research-team>
- Religious Diversity and Interreligious Dialogue: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-31856-7?page=1#toc>
- Axcent - visit to Auschwitz: <https://axcent.org/nl/axcent/archief/dialoogreis-naar-auschwitz>
- D'Broej: <https://www.dbroej.be/nl/project/trekkings-en-avontuur>
- Diversi-Date: <https://www.odisee.be/onderzoeksprojecten/diversi-date-eng>
- Emouna: <https://www.emouna.be/>
- Fundación Pluralismo y Convivencia www.pluralismoyconvivencia.es
- Fundación La Merced Migraciones <https://lamercedmigraciones.org/somos/agentes-de-cambio-y-transformacion-social/salam/>

HOOFDSTUK 2 – WAT ZIJN THEATER VAN DE ONDERDRUKTEN EN FORUMTHEATER?

ENGLISH

- Boal, Augusto, Theatre of the Oppressed, Routledge, London o Pluto Press, 1979-1993
- Boal, Augusto, Games for actors and non actors, Routledge, London, 1992
- Howe Kelly, Boal Julian, Soeiro José (editors), The routledge companion to Theatre of the Oppressed, Routledge, London/New York, 2019

FRANCAIS

- Boal, Augusto, Jeux pour acteurs et non-acteurs. Pratique du théâtre de l'opprimé, Paris, La Découverte, 1991 e di Stop! C'est magique..., Paris, Hachette, 1980
- Boal Augusto, Théâtre de l'opprimé, pratique du théâtre de l'opprimé. Paris, La découverte (2003)
- Boal Augusto, Stop! C'est magique..., Hachette, Paris (1980)
- Boal Augusto, Jeux pour acteurs et non-acteurs. Pratique du Theatre de l'opprimé, La Decouverte, Paris (1991)

ESPAÑOL

- Barauna Teixeira Tania, Teruel Tomas Motos, De Freire a Boal, Naque editora, Espagna, 2009
- Fundación migra Studium, Pedagogia de la convivencia en societats am diveritat cultural i religiosa, 2021

ITALIANO

- Boal, Augusto, Il teatro degli oppressi. Teoria e pratica del teatro latinoamericano, Milano, Feltrinelli, 1977
- Boal, Augusto, Il poliziotto e la maschera. Giochi esercizi e tecniche del teatro dell'oppresso, Molfetta-Bari, La Meridiana, 1993
- Mazzini, Roberto, Teatro dell'oppresso e educazione alla pace, in "Azione nonviolenta" Nov.1989, n.11, pp.17-19

DEUTSCH

- Helmut Wiegand, Europäische Rezeptionsweisen (Arbeitstitel) des Theaters der Unterdrückten nach Augusto Boal, Verlag, 2005
- Augusto Boal: Theater der Unterdrückten, Übungen und Spiele für Schauspieler und Nicht-Schauspieler, SUHRKAMP-TB NF 361, Frankfurt 1979 +1989

CROATIAN:

- The title of the book in Croatian is "Igre za glumce i ne-glumce" (Games for actors and non-actors). It is published by the Croatian centre for drama education (Hrvatski Centar za Dramski Odgoj - HCDO) and it is possible to buy it from the publisher. For purchasing it someone has to call this number in Zagreb: +385/1/6061084 or the mobile phone: +385/91/5701043.

SWEDISH

Boal, Augusto, Spil ovelser og lege for skuespillere og medspillere, Gråsten : Drama, 1995

Boal, Augusto, Förtrycktas teater, Gidlund, 1979

Boal, Augusto, Förtrollad, förvandlad, förstenad: teater för alla, Stockholm: Gidlund, 1980

Boal, Augusto, För en frigörande teater 200 övningar och lekar för skådespelare och icke-skådespelare som vill uttrycka sig med teater, Stockholm Gidlund, 1978.

What is TO? (<https://www.youtube.com/watch?v=PxQ6SsfhiCw>)

Teatro-Fórum: (<https://www.youtube.com/watch?v=lZhlpnSVRUg>)

Teatro Forum: che cos'è? (https://www.youtube.com/watch?v=6Yw_R1GwfGI)

Augusto Boal, Forum Theater, Harvard-2003 (Part 3/5) (https://www.youtube.com/watch?v=5B0xx_mG29g&t=197s)

References for Chapter 4

Using forum-theatre for ir/ic dialogue

- Thomas Gordon, T.E.T.: Teacher Effectiveness Training, David McKay Co/David McKay Co, 1974
- Paulo Freire, Pedagogy of the Oppressed, Penguin Classics, 2017.

Contacten

Facebook pagina 2Bn2B

<https://www.facebook.com/2Bn2Bproject>

BELGIË

Axcent

www.axcent.org

<https://www.facebook.com/axcent.vzw>

<https://www.instagram.com/axcentvzw/>

ITALIË

Giolli

www.giollicoop.it

<https://www.facebook.com/GiollicoopTeatroOppresso>

segreteria@giollicoop.it

SPANJE

Red Incola

www.redincola.org

<https://www.facebook.com/redincola>

Fundación Red Íncola (@redincola) • Fotos y videos de Instagram

Graphic designer

Lorenzo Pini

lorenzo.editoria@gmail.com

Erkenning

Dit aanbod wordt gerealiseerd met de steun van de VGC

Gefinancierd door de Europese Unie. De hier geuite ideeën en meningen komen echter uitsluitend voor rekening van de auteur(s) en geven niet noodzakelijkerwijs die van de Europese Unie of het Europese Uitvoerende Agentschap onderwijs en cultuur (EACEA) weer. Noch de Europese Unie, noch het EACEA kan ervoor aansprakelijk worden gesteld.

**Co-funded by
the European Union**

Co-funded by
the European Union

